

Міністерство освіти і науки України

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ЕТНОМЕНТАЛЬНІ КОДИ В ПРОЗІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

Суми 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 Етноментальні коди українців у теоретико-методологічному осмисленні	11
1.1. Теоретичне обґрунтування етноментальних кодів	11
1.2. Основні чинники формування ідіостилю М. Дочинця ...	19
Висновки до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2 Художні рецепція національних кодів українців Західного регіону в прозі М. Дочинця	31
2.1. Ментально-символічні підтексти роману «Горянин. Води Господніх русел» ...	31
2.2. Народна мудрість як джерело існування національних модусів і полісимволічності в романі «Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» ...	40
Висновки до розділу 2	52
РОЗДІЛ 3 Художнє потрактування етнопсихологічних типів українців у прозі М. Дочинця	53
3.1. Художнє моделювання сучасного опришка в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу».	53
3.2. Філософія життя сторічного горянина як духовний код українців у книзі «Многії літа. Благії літа».	64
Висновки до розділу 3	72
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	79
ДОДАТКИ	90

ВСТУП

На сучасному етапі українська література представлена широким спектром творів, різних за стильовими та проблемно-тематичними ознаками. Із метою оновлення й осучаснення художніх текстів автори часто вдаються до несподіваного симбіозу, увиразнення, новітнього осмислення вже відомих ідей. Серед цього діапазону модерних віянь повсякчас залишається актуальним звернення до витоків української літератури, зокрема до фольклору. Синтез традиції та новаторства формує якісно новий художній твір, що відображає не лише особливості часу, а й унікальність української літератури в контексті світової культури.

Українська нація вирізняється серед інших на матеріальному й духовному рівні. Вивчення ментальних особливостей українців є передовим напрямком багатьох галузей науки, зокрема й літератури. Художній твір як специфічне образне утворення концентрує в собі домінантні ментально-символічні коди українського народу, що ідентифікують його й формують етнічну самобутність. Література такого характеру має найвищу художньо-естетичну цінність, оскільки реалізує сугестивну, когнітивну, гносеологічну, гедоністичну та естетичну функції.

Актуальність дослідження зумовлена інтересом до сучасної української літератури, зокрема до нового осмислення загальнонаціональних явищ і проблем, зразком чого є проза М. Дочинця, увагою українців до витоків своєї історії, культури, традицій, пошуку ідентичності й етнічної ментальності.

Поняття ментальності розглядали такі науковці, як: Ю. Афанасьєв [3], М. Бахтін [4], А. Гуревич [32], Е. Дюркгайм [46], К. Леві-Стросс [73], Ю. Лотман [76], Г. Штейнталь [119]. «Дух народу» був предметом осмислення українських дослідників (Г. Ващенко [11], М. Костомаров [65], О. Кульчицький [72], Ю. Липа [74], В. Липинський [75], О. Потебня [83], Д. Чижевський [116], В. Щербаківський [121], В. Янів [126], Я. Ярема [127]). Окремі аспекти етнопсихології розглядали А. Бреусенко [9], В. Васютинський

[99], О. Донченко [37], філософії та соціології (В. Андрущенко [2], В. Воловик [20], В. Воронкова [21], С. Грабовський [30], Р. Додонов [36], С. Кримський [70], Н. Соболева [94], І. Старовойт [101], В. Храмова [113] та інші).

Активно досліджували особливості творчості М. Дочинця такі науковці, як: М. Васьків [10], А. Вегеш [6], С. Жила [52], О. Іщенко [58], М. Слабошпицький [91], П. Сорока [95]; специфіку мовно-стильового оформлення творів – Г. Вовченко [19], М. Яцків [128]; художні властивості прози – Л. Скорина [90], О. Талько [104]; літературознавчий аналіз романів здійснювали С. Бондаренко [7], Б. Дячишин [47], М. Ісак [57], О. Кравчук [69], В. Кузан [71], Є. Сверстюк [88], Т. Фасоля [107], С. Федака [109] та інші.

Незважаючи на вказані студії з дослідження творчого доробку М. Дочинця, актуальним залишається питання репрезентації етноментальних кодів українців у прозі письменника.

Мета – із позицій сучасної літературознавчої науки здійснити дослідження етноментальних кодів українців у прозі М. Дочинця на матеріалах останніх романів письменника.

Завдання:

- здійснити теоретичне обґрунтування поняття етноментальних кодів;
- охарактеризувати основні чинники формування й ознаки ідіостилу прози М. Дочинця;
- дослідити ментально-символічні підтексти роману «Горянин. Води Господніх русел»;
- з'ясувати особливості зображення народної мудрості як джерела існування національних модусів і полісемантичності в романі «Криничар. Діяріюш найбагатшої людини Мукачівської домінії»;
- проаналізувати специфіку художнього моделювання сучасного опришка в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу»;
- розглянути філософію життя сторічного горянина як духовний код нації у книзі «Многії літа. Благії літа».

Об'єкт дослідження – романи М. Дочинця: «Горянин. Води Господніх

русел», «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Криничар. Діяріюш найбагатшої людини Мукачівської домінії», «Многії літа. Благії літа. Заповіти 104-річного карпатського мудреця – як жити довго, в здоров'ї, щасті і радості».

Предмет дослідження – етноментальні коди українців у наведених прозових творах письменника.

Новизна отриманих результатів полягає в тому, що в книзі опрацьовано етноментальні коди українців у теоретико-методологічному аспекті; визначено основні чинники формування й особливості ідіостилу прози М. Дочинця; досліджено особливості художньої рецепції національних кодів у романі «Горянин. Води Господніх русел» на рівні ментально-символічних підтекстів; здійснено спробу аналізу етноментальних маркерів як основи філософії українців Західного регіону в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу»; з'ясовано особливості зображення народної мудрості як джерела духовних кодів українців у романі «Криничар»; охарактеризовано філософію життя сторічного горянина в контексті етноментальних домінант у книзі «Многії літа. Благії літа».

Основними методами дослідження є: описовий, системно-цілісний, біографічний, герменевтичний, психологічний метод, міфоаналіз, архетипна критика К. Юнга.

Із метою здійснення опису літературних явищ (аналізу традицій української літератури, хронотопічних особливостей романів, синтезу елементів експресіонізму, імпресіонізму, символізму тощо), розкриття основного змісту художніх текстів М. Дочинця, було використано описовий метод дослідження.

Осмилення кожного роману як цілісної художньої системи у взаємозв'язку всіх її елементів, ураховуючи авторські відступи, історичні екскурси, фрагменти з інших творів письменника, мовно-виражальне оформлення романів, синкретизм філософських концепцій, було реалізовано за допомогою системно-цілісного методу.

Використання біографічного методу було зумовлене необхідністю дослідження зв'язку життя письменника з його творчою діяльністю (фактологічна основа творів «Горянин», «Многії літа. Благії літа», «Криничар»), вивчення біографічних елементів у романах автора, зокрема у «Вічнику», «Горянині», визначення їх ідейно-естетичного значення в декодуванні основних смислів і вирішенні поставлених завдань роботи.

На основі ідей літературної герменевтики вдалося інтерпретувати художні твори М. Дочинця в аспекті визначення основних ментально-символічних підтекстів: ідеї незламності людського духу в романі «Горянин», вічності душі героя у «Вічнику», проблеми духовного збагачення особистості в романі «Криничар».

Особливості художніх текстів письменника, зокрема концепція героя досліджуваних творів, зумовили використання психоаналізу З. Фрейда в контексті вивчення психіки персонажів у зв'язку з їхніми етнічними домінантами, сновидіннями й вираженням трьох «Я» особистості Вічника, горянина чи Криничара в моменти межових ситуацій (інстинкт самозбереження, галюцинації, релігія).

Дослідження ознак первісної міфологічної свідомості, елементів давніх міфологічних уявлень (язичницьких), сюжетних мотивів ритуальних дійств («Вічник», «Горянин», «Многії літа. Благії літа»), етногенетичних коренів представлено за допомогою міфоаналізу. Із метою осмислення ключових етнопсихологічних кодів верховинців, вивчення особливостей народного світогляду горян і втілення етнічних духовних констант в образах героїв М. Дочинця на рівні колективного несвідомого в роботі було використано архетипну критику К. Юнга.

Теоретичне значення монографії полягає в тому, що з позицій сучасної літературознавчої науки охарактеризовано етноментальні коди в теоретико-методологічному аспекті; з'ясовано особливості художньої репрезентації національних кодів у романі «Горянин. Води Господніх русел»; визначено етноментальні маркери як основу філософії українців Західного регіону в

романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу»; проаналізовано художнє осмислення народної мудрості як джерела існування національних модусів і полісемантичності в романі «Криничар»; визначено філософію життя сторічного горянина як духовний код українців у книзі «Многії літа. Благії літа».

Практичне значення дослідження полягає в можливості подальшого використання досліджуваного матеріалу при підготовці та проведенні уроків, факультативів у закладах загальної середньої освіти; лекцій, практичних занять, спецкурсів із сучасної української літератури у закладах вищої освіти; у написанні виступів, есе, рефератів, монографій, статей, дипломних, курсових, магістерських робіт, інших наукових праць; при укладанні посібників із відповідної теми.

Теоретико-методологічну базу дослідження складають праці: теоретиків літератури С. Жили, Є. Сверстюка, М. Слабошпицького, П. Сороки; психолога З. Фрейда; філософів Г. Гегеля, Й.-Г. Гердера, Р. Декарта, Г. Сковороди, Б. Спінози. Зокрема концептуальні постулати гердерівської етнокультурної моделі націогенезу, оскільки саме в них закладено основи культурологічного тлумачення етнонаціональних утворень, по-новому осмислено взаємозв'язок нації та держави.

Структура книги зумовлена метою, поставленими завданнями й особливостями тематики дослідження. Монографія складається зі вступу, у якому з'ясовано актуальність, мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, теоретичне та практичне значення, новизну, теоретико-методологічну базу роботи, апробацію та публікації результатів; першого розділу, у якому охарактеризовано етноментальні коди в теоретико-методологічному аспекті осмислення й основні чинники, особливості ідіостилю прози письменника; другого розділу, у якому проаналізовано особливості художньої рецепції етноментальних кодів українців на основі дослідження ментально-символічних підтекстів роману М. Дочинця «Горянин» і народної мудрості як джерела національних модусів у романі «Криничар»; третього розділу, у

якому досліджено особливості художнього потрактування етнопсихологічних типів українців на основі аналізу художнього моделювання сучасного опришка у романі «Вічник» і філософії життя горянина в контексті духовних кодів українців у книзі «Многії літа. Благії літа»; висновків, де узагальнено матеріал; списку використаної літератури, де подано 128 джерел; додатків, де вміщено методичні рекомендації щодо проведення уроків позакласного читання й факультативних занять у 10-11 класах у закладах загальної середньої освіти за творчістю М. Дочинця й методичну розробку спецкурсу «Етноментальні маркери духовно-буттєвого універсуму українців у прозі М. Дочинця» для закладів вищої освіти.

РОЗДІЛ 1

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ КОДИ УКРАЇНЦІВ В ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ

1.1. Теоретичне обґрунтування етноментальних кодів

В умовах активізації інтересу дослідників до історії, культури українців, пошуку їх ідентичності й автохтонності постало питання вивчення ментальності, менталітету українського народу. Дослідження цієї проблеми є не лише основою визначення самобутності українського народу, але й ключем до розуміння образу українців, зображених у творах сучасних авторів.

На сучасному етапі ментальність є об'єктом не лише літературознавчих, але й філософських, соціологічних, психологічних, культурологічних, етнографічних, фольклористичних досліджень. Тому під час осмислення цього поняття маємо враховувати всі аспекти його вираження в різних галузях наукових знань. Незважаючи на актуальність використання терміну, конкретного означення дефініції не існує, що пов'язано із залученням дослідниками різних підходів, критеріїв визначення.

Уперше поняття ментальності в науку було введено американським філософом Р. Емерсоном [18] у середині XIX століття. Проте його визначення не відповідало загальноприйнятому розумінню в культурологічному й філософському аспектах. Увага до ментальності активізується в 20 роках XX століття у Франції з опублікуванням третього тому праці М. Пруста «В пошуках втраченого часу» [84] й монографії Л. Леві-Брюля «Примітивна ментальність» [18]. Подальше вивчення було представлене працями істориків школи «Анналів», зокрема Л. Февра [108]. Він тлумачив ментальність як «спосіб думання» [18, с. 58], що концентрує в собі індивідуальну та колективну психологію. У наступних дослідженнях поняття ментальності було означене як особливий тип мислення, світобачення, світосприйняття, «колективний образ мислення», «загальний

тонус довготривалих норм поведінки та поглядів індивідів у межах груп» [18, с. 59]. Варто звернути увагу на те, що ментальність має колективний характер, тобто йдеться про спосіб мислення певної групи, особливості поведінки, рецепції світу колективу (народу).

В Україні перші дослідження цього поняття розпочалися ще в період прадавніх часів, проте це були лише окремі фрагменти характеристики побуту, пов'язаних із ним звичаїв, традицій східних слов'ян, указівки на їх риси характеру й поведінку (записи Гомера, «Повість минулих літ», «Слово про закон і благодать», «Слово о полку Ігоревім» тощо). У зв'язку зі складними історико-політичними умовами на українських землях ґрунтовні дослідження питання етнічної ментальності розпочалися лише на початку ХІХ століття. В умовах активізації інтересу до української культури, філософії, національної ідеї з'явилися праці М. Костомарова [65], О. Потебні [83], Д. Чижевського [116], М. Гоголя [28] та інших.

М. Костомаров був одним із перших науковців, хто вивчав проблему ментальності українців і диференціював українське від російського, обґрунтував умови формування ментальних рис. О. Потебня на основі мовознавчих досліджень визначив народність як усе, «що відрізняє один народ від іншого, складає його національну своєрідність. Мова – не тільки етнодиференціююча, але й етноформулююча ознака будь-якого етносу...» [83, с. 54]. Науковець визначив мову основним чинником формування ментальності етносу, виділивши її консолідуючу функцію. Окрім того, слово концентрує в собі досвід минулих поколінь, уміщує, окрім лінгвістичного, культурологічний рівень, у межах якого зосереджуються основні ментальні виразники українського народу. У праці «Нариси з історії філософії України» Д. Чижевський означив духовність українців як «сполучення певних історичних та надісторичних елементів, які можуть змінюватися упродовж певного часу» [116, с. 157]. Серед найбільш впливових факторів формування світогляду етносу він виділив історичний і культурний.

Незважаючи на існування розгалуженої системи наукових знань із

проблем ментальності, в Україні немає точного визначення цього поняття. Сучасні дослідження цього питання представлені працями учених теоретичного й емпіричного характеру, у яких ментальність аналізується як складний комплекс уявлень, тип світосприйняття, характерний для певного етносу. На думку Б. Попова, ментальність уключає в себе етнічну культуру, етнічні уявлення, елементи духовного життя народу, традиції, звичаї, характер новаторства. Вона виступає основним виразником ідентичності, автохтонності й ідентифікації української нації.

У Словнику української мови ментальність означена як «система переконань, уявлень і поглядів індивіда або суспільної групи, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь» [93, с. 602]. Головний акцент тут зроблено на безпосередньому відтворенні досвіду поколінь, що виражається у світогляді представника чи представників певного етносу. Інше тлумачення поняття знаходимо в Літературознавчому словнику-довіднику, де ключовим є «глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості... динамічна сукупність настанов особистості, демографічної групи у сприйманні залежно від етногенетичної пам'яті, культури» [31, с. 451-452]. Варто звернути увагу, що в наведених визначеннях носієм ментальності є індивід або особистість як частина певної групи, колективу, суспільства, народу, нації. Ментальність як соціальний феномен, «сукупність соціально-психологічних настанов, автоматизмів та навичок свідомості» [48] подано в Енциклопедії історії України, де акцентовано на історичності, довготривалості й мінливості формування етнічних уявлень.

Часто ментальність ототожнюють із поняттями: «менталітет», «національний характер», «народна психологія», «духовність» тощо. У Словнику української мови менталітет подано як те саме, що й ментальність, проте диференційовано поняття «ментальний» (розумовий, мисленнєвий) і «ментальнісний» (стосується безпосередньо ментальності). Розрізняти ці два терміни пропонує Т. Василевич, зазначаючи, що «ментальність» доречніше вживати під час характеристики великих груп – таких, як: народ, нація, а

«менталітет» стосується конкретного індивіда або групи людей і використовується для конкретизації змісту. Поряд із цими поняттями вживають і «національний характер». П. Гнатенко визначає національний характер як «своєрідне, специфічне поєднання загальнолюдських рис у конкретних історичних та соціально-економічних умовах буття національної спільноти» [27, с. 6]. Національний характер можемо визначити як сукупність психологічних рис, притаманних певному етносу, що виявляють себе в особливостях поведінки, характері вірувань, цінностей, уявлень. На основі проаналізованих визначень можемо зробити висновок про те, що ментальність – це не лише свідомість, тип мислення, світосприйняття, сукупність етнічних уявлень, поглядів. За своєю структурою це широке поняття, що включає в себе етнічну психологію, духовну й матеріальну культуру, традиції, звичаї, обряди, релігійний аспект, особливості діяльності представників етносу, їх світогляд, особливості рецепції світу, історично сформовані норми поведінки, досвід минулих поколінь, що виявляється в цих структурних елементах.

Дослідження етноментальних кодів у художніх творах є основою здійснення літературознавчого аналізу на образному, сюжетному, проблемно-тематичному й ідейному рівнях. Код як «система умовних знаків або сигналів для зберігання, опрацювання та передавання інформації» [92, с. 207] в національному вимірі є носієм етнокультурних даних і слугує ключем для декодування ментально-символічних підтекстів творів. У сучасній науці код розглядається в різних аспектах: «як знакова структура, як правила поєднання, упорядкування символів або як спосіб структурування, як оказіональна взаємооднозначна відповідність кожного символу якомусь одному значенню [60, с. 11].

Через код культура або ментальний склад етносу проявляє себе в тексті. Залежно від способу закріплення інформації код виявляється у вербальній або невербальній формі. Кожна культура у певний період формує свою кодову систему, що має універсальний характер. Незважаючи на те, що

інтерпретація цих сигналів має суб'єктивний характер і залежить від особистісного світосприйняття, їх первинне значення розкривається у зв'язку з традиційним потрактуванням, тобто народними уявленнями. Сутність коду представляється як здатність концентрувати зміст смислів культури і цінностей відповідного народу.

На основі цього можемо визначити, що етноментальний код – це система знаків або сигналів, що зберігає й відтворює інформацію про сукупність переконань, уявлень і поглядів представників певного етносу, умови формування їх поведінкового типу, характеру й культурних цінностей на рівні духовних і матеріальних чинників. Етноментальні коди є значно складнішими ніж, наприклад, культурні, оскільки транслюють не лише культурну інформацію, але й ментальнісний склад етнічної групи в процесі історичного розвитку, взаємообумовленість свідомості індивіда зі зразками матеріальної й духовної культури, характер і символічне навантаження реалій побутування у зв'язку з традиційними уявленнями етносу.

Етноментальні коди є, переважно, сталими й доповнюються новими смислами за умови соціокультурного розвитку, що вплинув на зміну ціннісних, морально-етичних й культурних орієнтацій етносу. Це зумовило існування взаємозв'язку між етноментальними кодами й національною ідентичністю, оскільки ідентифікація є складним комплексом уявлень індивіда про своє «Я» у відношенні до традицій певної нації, «її поведінки, цінностей, конвенцій та ієрархій» [60, с. 17].

Використання відомостей про ментальнісний склад, полісимволічність кодів дає змогу вивчити характер, особливості поведінки героїв, своєрідність їх сприймання світу, причину відповідної реакції персонажів на навколишнє середовище, інших людей, специфіку самосвідомості тощо. Окрім того, залучення таких знань доцільне під час опрацювання біографії письменника (біографічний метод), системи відношення «автор-текст» (зумовленість створення письменником відповідного художнього світу, зображення героїв такого типу), дослідження образу автора в художньому тексті, особливостей

творчого процесу, зовнішньої форми твору, системи художньо-виражальних засобів.

Окремим розділом таких досліджень є вивчення специфіки реалізації національних кодів, етнічної психології та її компонентів у художніх творах. На сучасному етапі етнопсихологія розглядається як галузь психологічної науки, проте сформувалася вона на основі інших суспільно-гуманітарних дисциплін – таких, як: етнографія, соціальна психологія, соціологія, соціальна антропологія, філософія, історія. Така диференційованість поглядів на вивчення етнопсихологічних проблем зумовила існування різних підходів до визначення об'єкта, предмета й завдань науки. Зародження етнічної психології пов'язують із іменами Г. Штейнтала та М. Лацаруса [55], які в другій половині XIX століття репрезентували ідею пізнання народного духу. Наступні дослідження в XX столітті було представлено працею «Психологія народів» В. Вундта [23], який продовжив концепцію вивчення народного характеру у зв'язку з міфологією, мовою, релігією та мистецтвом. Етнічна психологія в цей період мала характер науки, що досліджує лише «психічну схожість індивідів, які належать до певної нації» [22, с. 7] та їх самосвідомість.

В Україні звернення до світових здобутків етнічної психології було зумовлене необхідністю вирішення проблем самобутності, ідентифікації української нації. Основним джерелом вивчення української етнопсихології є фольклор, окремі твори давньої літератури та літератури XVIII століття («Повість минулих літ»), «Слово о полку Ігоревім», художні тексти Ф. Прокоповича, Г. Сковороди). Дослідження українців проводилися в контексті вивчення ментальності I половини XIX століття, зокрема М. Костомаров вважав, що своєрідність психології нації зумовлена впливом географічних та історичних умов. М. Данилевський виділив сфери національного й визначив основні напрями «дослідження нації як соціопсихологічної групи... національного характеру... вивчення психологічних аспектів національної ідентичності» [86]. У цілому праці

цього періоду трактували етнопсихологію як один із напрямів історичної науки, етнографії або соціальної психології, основним завданням яких було виділити риси характеру, що відрізняють українську націю від інших.

На сучасному етапі предмет етнопсихології представлений значно ширшими дослідженнями. Його завданням є не лише вивчення національного характеру й процесів самоусвідомлення нації, але й усієї системи зв'язків і взаємовідношень у внутрішній і зовнішній структурі етносу. Найбільш ґрунтовно, на нашу думку, предмет етнічної психології описано О. Савицькою та Л. Співак: «...вивчає психологічні особливості нації (етносу, народу) та їх представників; закономірності, джерела і чинники національної (етнічної) свідомості та самосвідомості, національний характер, механізми національної (етнічної) ідентифікації та етностереотипізації; психологію міжнаціональних (міжетнічних відносин)» [86]. Слід зазначити, що для дослідження важливими є особливості реакції представника певного етносу на реалії навколишнього середовища, як сформовані протягом століть риси національного характеру виявляють себе в різних ситуаціях, яка поведінка домінує в побутовому житті й у моменти найбільшого напруження. Оскільки етнопсихологія є частиною психологічної науки, то доречно використовувати й відповідний термінологічний апарат. Але при цьому слід ураховувати специфіку етнічності, зв'язок досліджуваного матеріалу з етнографією, історією, філософією тощо.

В умовах сучасного розвитку науки етнопсихологія виробила свій категоріальний апарат. Основною категорією вважається психічний склад нації як «суб'єктивний психічний досвід нації, зафіксований у відносно стійких властивостях, рисах, національній психології, які обумовлені усім суспільно-історичним ходом становлення і розвитку нації та специфікою соціально-психологічного відображення об'єктивних умов її існування» [50]. Психічний склад уключає особливості етнічної поведінки, традиції, звичаї, звички, «які лежать в основі установок і ціннісних орієнтацій» [50], архетипи, що складають основу колективного несвідомого (К. Юнг) [123].

Часто психічний склад ототожнюють із поняттями національного характеру, національної самосвідомості або національної психології. Проте, на нашу думку, зазначені терміни є не повністю синонімічними й визначаються різними структурними елементами. Національний характер є частиною психічного складу, оскільки на від відміну від нього є значно вужчим поняттям, що включає «типові якості та психологічні особливості етнічної групи...» [86], тобто стереотипізовані риси характеру, що відрізняють одну націю від іншої. Національний характер можемо аналізувати, ураховуючи особливості мислення, емоційні реакції й прояв домінантних «етнічних» рис, що керують поведінкою особистості в конкретних ситуаціях. Явище національної самосвідомості можемо визначити як здатність до усвідомлення етнічною групою свого існування, походження, національної належності, характеру, самотності, осмислення себе як нації. При цьому слід розрізняти терміни національної самосвідомості й свідомості, так як національна свідомість – це «сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів» [86].

Для літератури етнопсихологія є основним джерелом інформації про особливості характеру українських героїв, зумовленість їх поведінки, основні риси самотності, колоритність у контексті аналізу загальносвітових образів. Окрім того, матеріали етнопсихологічної науки є цінними в аспекті розгляду постаті письменника, його психології, засобів національного характеру, що створюють ефект присутності образу автора. Часто тексти української художньої літератури є глибоко етнічними й потребують від читача спеціальної підготовки, знань не лише діалектичних властивостей мови, але й безпосередньо етнопсихологічних особливостей героїв, що виражаються в психічному складі, культурі, традиціях, обрядах, побуті етносу, до якого належить персонаж, морально-етичних цінностей, установок

і уявлень середовища. Ураховуючи здатність фольклорних і літературних творів концентрувати значну кількість етноментального матеріалу, художні тексти також виступають важливим джерелом для етнопсихологічних досліджень народу, зокрема це стосується вивчення самотутніх спадкових рис українців, специфіки їх формування й оприявлення в різні періоди історії.

Отже, нами були з'ясовані теоретико-методологічні аспекти проблеми, зокрема етноментальних кодів. Ментальність як складне поняття означає сукупність, цілісну систему автоматизованих переконань, поглядів, уявлень індивіда як члена етнічної групи, що сформувалися на рівні колективного несвідомого. Основоположною частиною вивчення ментальності є етнічна психологія, що складається з таких феноменів, як національний характер, етнічна свідомість, самосвідомість, психічний склад, архетипи.

1.2. Основні чинники формування ідіостилу письменника

Творчість кожного письменника, особлива за своєю природою, має певні витoki, джерела, стильові й тематичні орієнтири, життєві факти та події, що стають основою сюжету художнього тексту чи містять прообрази для майбутніх творів. До акту письма кожен автор підходить відповідально, попередньо збираючи матеріал, накопичуючи знання, обдумуючи сенс і значення кожної літери свого творіння. Саме ж написання є унікальним процесом, що активізує всі життєві сили й сторони письменника.

Серед представників сучасної української літератури помітне місце займає постать М. Дочинця. Це автор, твори якого становлять «золотий фонд» української літератури новітнього часу і є синтезом народної традиції, мудрості й інтелектуальної сучасності. Майстерність письменницького пера в М. Дочинця вперше помітив М. Слабошпицький [91], який також сприяв опублікуванню першого роману, увів митця в широкі літературні кола, познайомивши з А. Дімаровим, Г. Пагутяк, В. Захарченком. Із того часу М. Дочинець був визнаний членами Закарпатського осередку Національної

спілки письменників.

Концепція прози М. Дочинця в естетичному й філософському плані потребує ґрунтовних знань життя народу, його культури, ментальності, систематизації власного життєвого досвіду, набутих знань, майстерності не лише в роботі з художнім текстом, але й загальнокультурної обізнаності. Типи героїв, які постають у творах письменника, є продуктом синтезу життєвої правди та творчої уяви. Часто такі персонажі є реально існуючими особистостями, характери яких осмислені крізь призму світогляду та характеробачення М. Дочинця. Особливість такого зображення полягає також у народній основі, більшість героїв є вихідцями з простого люду, свідомість яких тісно пов'язана з минувшиною, предками. І цей зв'язок нерідко виступає керуючим, орієнтиром чи засобом (через уміння використовувати поради, спадок прабатьків) для життя й виживання героя. Сам прозаїк, говорячи про процес написання, зазначав: «Коли сідаю за письмо, то намагаюся якомога більше осмислити, пропустити текст через себе. Це дуже особистісна робота, дуже інтимний процес, духовна революція» [64].

Творчий процес М. Дочинця є одним із основних аспектів унікальності його світосприйняття. На думку письменника, написання художніх творів – це поклик вищих сил, робота власної душі, самореалізація, яка є потрібною для інших, це «потреба служіння» [64]. Праця над створенням тексту – це не думка про популярність чи просте прагнення вразити читача. Писання – це призначення, яке не вимагає задоволення корисних цілей для істинного письменника: «Моя робота не є «грою у слово». Це притягнення до слова у вищому сенсі цього поняття» [64]. Відомо, що для створення шедевр в кожного митця є муза: чоловік чи жінка, предмет натхнення, явище, природа, інше. Проте, за словами М. Дочинця, музи немає, точніше вона не приходить. Процес творіння – особливий процес, подібний Божому дарові, тому, коли твориш, увесь Всесвіт тобі допомагає, коли справа значима, то знання і вміння приходять самі собою: «Так і книжка робиться... З цілого світу по нитці» [64]. Для письменника книжка подібна дитині: виплекана трудом і

любов'ю, йде у світ із помітним хвилюванням творця. Універсальність письма М. Дочинця визначається й тим, що його книжки формуються протягом дев'яти місяців, як і людське дитя. Саме тому, можливо, його твори є близькими кожному, бо це книги життя, де йдеться не про примітивне, а про щось вище, навіть буденність зображується як частина високої мети, а людина – краплина Божого творіння.

У літературознавстві відомою є система «читач-твір-письменник». Контакт читача з автором здійснюється тільки через художній текст. Робота над книжкою є найвідповідальнішим етапом, оскільки, зазвичай, настрої письменника передається читачу, і від того, у якому емоційному стані він знаходиться, часто залежить відчуття, естетичні враження реципієнта. До умов написання також, безумовно, належить і місце. Саме тому для М. Дочинця важливо писати виключно в рідних місцях, адже таким чином письменник знаходить не лише натхнення, але і є безпосереднім учасником описаних подій. Крім того, таким подієвим полем у творі часто виступають рідні Карпати.

Універсальною ознакою творчості М. Дочинця є стиль характеротворення. Твори письменника, за його словами, не містять «класичних сюжетів, інтриг. Є лише герой, який несе сутність, духовну якість» [64]. Такий персонаж є стрижнем, ключем до розкриття головного задуму. Він – носій ідей, орієнтир у розвитку подій. На першому плані не сюжет, а хід думок, почуттів героя, його емоційний стан, який розкривається в контексті зображуваних подій. Найчастіше такий центральний герой утілює певні чесноти, що є основою світогляду автора: «Особисто я пишу історії душі, часова історія мене цікавить менше. Всі мої книги – про Служіння, Гідність, Віру, Надію і Любов» [5]. Процес творення героя – це найбільш таємне дійство, що потребує самозаглиблення, самопізнання, самодослідження. За словами М. Дочинця, коли герой «викристалізовується», то починає «вести, кликати, щоб щось повідати». У цей момент автор зживається з ним і розпочинається розмова з «довіреною

людиною, з самим собою, з Богом» [64].

Особистість письменника є унікальним явищем творчого світу. Її становлення відбувається під дією багатьох факторів: родина, люди, книги, вчинки, слова, захоплення іншими видами мистецтва. Такі чинники визначають напрям, стиль, ідіостиль, тематику, образний характер творчості тощо. Часто вони є провідниками чи ключами до розгадки творчого таланту митця, цінності його доробку. На формування М. Дочинця як письменника вплинула його родина. Будучи вихідцем із інтелігентної, освіченої родини, де високо цінували українське слово, де пріоритетом були чесність, порядність, мудрість у поєднанні з національною свідомістю, любов'ю до рідного, Мирослав Іванович не міг оминати священну письменницьку справу.

Сприймати світ в усій його унікальності навчила, на той час ще малого хлопчика, баба Марта. Цінні поради, приписи бабусі про те, що все навколо є незвичайним, особливим, важливим для життя й розвитку будь-якої людини, лягли в основу багатьох сучасних творів прозаїка, зокрема «Вічника» й «Горянина». Крім того, баба Марта мала родича Ю. Станиця, який був письменником і, мабуть, цей хист частково передався й малому Мирославу. Проте найбільшими радниками для майбутнього митця стали батьки, особливо батько Дочинець Іван Юрійович. Він був уродженцем міста Хуст, де після закінчення середньої школи став працювати коректором у редакції Хустської районної газети. Згодом закінчив із відзнакою філософський факультет Київського університету. Батько був національно свідомою людиною, брав участь у національно-визвольному русі й через це був репресований (відбув шість років ГУЛАГу), став керівником літературного гуртка, де молодь писала свої твори українською мовою. Саме Іван Юрійович передав сину мудрість і філософські знання про світ, вчив сприймати його через мистецтво, плекаючи рідне слово, виховав М. Дочинця як справжнього українця й високоосвічену людину.

Мати, Дочинець Емілія, із ранніх років подарувала любов до народного слова, пісень. Пізніше митець скаже: «Вона дуже артистична людина і

виразність її слова мене вражала з дитинства. Вона не просто розповідала, а переповідала якісь події, як маленьку виставу: мімікою, інтонацією. Мене вражала сила і владацького слова і краса того, як цікаво це можна передати, а не просто переказавши побутові факти» [125, с. 46]. У написанні творів сьогодення не меншу роль відіграє і сучасна родина письменника. В одному з інтерв'ю він зізнався, що його підтримкою і натхненням є дружина Марія, яка повсякчас допомагає по життю не лише в побутових справах, але й у процесі написання творів. Разом вони мають двох доньок Наталку й Іванну, які не пішли шляхом батька, але «як усі нормальні молоді люди, мало читають, але чують про мої книжки весь час, підтримують інтерес» [64].

Також, письменник зазначив, що у творах можуть зустрічатися й автобіографічні мотиви, зокрема в романі «Горянин», оскільки їхній рід мав і вояків, і торговців, і вчителів, і письменників, і хліборобів, і службовців, які жили в різні часи під час панування різних режимів. Тому тексти художніх творів письменника насичені історією корінних закарпатців, подіями, що пов'язані з життям у горах, психологією людини-горянина, особливістю його побуту, світогляду, світосприйняття, що бере витоки від духовного й матеріального спадку родини Дочинців.

Проза М. Дочинця – це унікальне явище сучасної української літератури. Своєю тематикою, структурою, образним планом, проблемним зрізом, стилем написання, засобами поетизації й увиразнення вона не схожа на інші модерні твори. Як зазначив М. Сидоржевський, письменник, головний редактор газети «Українська літературна газета»: «Читаючи Мирослава Дочинця, – немов прогулюєшся ароматним садом» [120]. Прочитання таких творів вимагає від читача бути в певній мірі підготовленим, мати життєвий досвід, розуміти особливості світосприйняття українців західного регіону, уміти міркувати, а головне – «дослухатися» до написаного. Філософічний характер прози М. Дочинця зумовлений витоками його творчості загалом: «Я навчився читати, читаючи філософів, – у 5-6 років. Мій батько – містечковий філософ» [64]. З дитинства письменник був

пройнятий ідеями Спінози, Гегеля, Декарта, Сковороди. Окремо слід виділити постать Г. Сковороди, який теж був певним натхненником. У більшості творів, зокрема останніх, чітко можна прослідкувати ідеї філософа про «сродну» працю, час, розуміння світу, сенс життя кожної людини на Землі і як його треба шукати. Постать Г. Сковороди письменник ставить поряд із А. Вороном, мудрість якого лежить в основі всіх художніх текстів: «...є два мудреці – один із великої України, книжний чоловік Григорій. І другий – мудрець від народу, від землі» [64].

Та, проте, найважливішим філософським ученням для нього були слова Ісуса Христа. Зі Святого Письма М. Дочинець черпав афористичну мову й мудрі сентенції. На його думку, саме Біблія ввібрала «всі мудрощі світу, там філософія сконцентрована до найбільшої простоти і глибини» [64]. Не важко помітити, що весь творчий доробок прозаїка заснований на християнських ідеях, де герой учить читача заповідям Божим, проповідує чесність, добropорядність, милосердя, любов до всього живого, аскетизм, мировладдя тощо. Християнське вчення становить фундамент ідейного пласту будь-якого твору митця, є орієнтиром для подій і вчинків персонажа, основою його життєвої правди. Звернення до священних рядків Письма зумовлене й особливостями культури, духовності жителів Західного регіону України, які навчають дотримуватися основ християнської моралі з ранніх років. Це традиції, що передавалися багато поколінь і були провідниками життя кожного закарпатця.

На характер прози М. Дочинця, безумовно, вплинула рідна земля: гори, ліси, полонини, гірські річки. Місце дії в більшості творів письменника – рідне Закарпаття: «Моя творчість – не література вітру, а книги Дому. В мене така філософія: там, де ти народився, ти потрібен найбільше. Тут твоє серце. Куди б ти не пішов, принесеш із собою тільки те, що маєш» [5]. Твори письменника сміливо можна назвати націософськими, оскільки в них поширені думки любові до рідної землі, незабутності своїх витоків, неперервного зв'язку між поколіннями, порушується питання роду,

спадкоємців і нащадків, відношення людини й землі, людини й природи в цілому. Особливо важливим є зображення Карпатських гір, де автор змальовує їх як священне місце, сповнене таїнств і магії, що втілює зв'язок минулого, теперішнього й майбутнього. Книги М. Дочинця пронизані безмежністю й глибинністю духу Карпат.

Як професійний письменник М. Дочинець сформував себе, читаючи твори відомих українських і світових класиків: В. Стефаника, А. Чехова, І. Буніна, Р. Акутагаву, П. Меріме, Е. Хемінгуей, Г. Бюлля. Знайомство з творчістю В. Стефаника було, на нашу думку, найвпливовішим, оскільки сьогодні можна прослідкувати певні паралелі в розвитку таланту обох письменників на образному, проблемному та художньо-зображальному рівні. Крім того, за словами М. Дочинця, найулюбленішим його жанром є саме новела: «Можливо, це й найважчий жанр... Новела сформувала мене як літератора» [5]. Вона навчила його «афористичності, ощадливості й наповненості фрази, зернистості письма» [78]. Свій справжній творчий шлях прозаїк розпочинав також із невеликого жанру новел, видавши збірки «Гірчичне зерно», «Оскал собаки», «Мукачево і мукачевці», «Він і вона», «Гра в ляльки», «Куфрик з фіглями». Сам письменник зізнавався, що новеллу слід писати так, «щоб можна було опорядити в рамку, як портрет чи акварель» [41].

Безцінним джерелом творчості М.Дочинця повсякчас залишається усна народна творчість. Окрім мотивів, образів, художньо-виражальних засобів, із фольклору автор черпає найголовніше – мудрість. Збирання матеріалів із народу стає часто натхненням для нього, поштовхом до написання творів на основі добутої інформації, зокрема так були створені романи «Вічник» і «Горянин». Таке писання зумовлює й ідіостиль письменника. Як пише одна з читачів: «Колоритний карпатський виклад і соковита термінологія, а ще, закумуляовані у коротенькі абзацики перлини мудрості заворюють і забирають дух...» [120]. Його тексти наповнені глибинною афористичністю, мудрістю, крилатими висловами, художньою тропікою й стилістичними

фігурами, що притаманні зразкам народної творчості. Такий стиль наближає художні твори до повчання, переповідання легенд, переказів бабусею чи дідусем і створює атмосферу невимушеності між читачем і письменником. Фольклор як джерело творчості формує особистість М. Дочинця як письменника й вирізняє його серед когорт сучасних українських літераторів.

Не можна залишити поза увагою і його журналістську діяльність, що, безумовно, вплинула на формування стилю написання художніх текстів письменника. Зокрема з газетної справи М. Дочинець узяв простоту, доступність, публіцистичність, логічність, послідовність, точність, конкретність, чуттєвість, емоційність, полемічність викладу. Проте, як зазначає сам автор: «Кожен рядок прози – нещадна боротьба зі штампом» [5], тому написання художніх творів від М. Дочинця вимагає ретельного відбору матеріалу й мовних засобів, що робить їх яскравими зразками сучасної художньої літератури.

Усі вищезазначені чинники сформували індивідуальний стиль писання М. Дочинця, що проявляється як на ідейно-тематичному, проблемному, композиційному рівні, так і на мовному, художньо-виражальному. У цілому ж стиль як сукупність зображально-виражальних засобів митця становить собою цілісну мотивовану художню систему. Під час прочитання творів М. Дочинця проявляється майстерність письменницької діяльності, що виражається у своєрідності використання ним традиційно-поетичних елементів. У текстах можна простежити орієнтацію на експресіоністичну творчість В. Стефаника (зображення простих характерів, поєднання буденщини з ліризмом, дослідження сенсу буття людини, «нервова» емоційність), імпресіонізм М. Коцюбинського (психологізація, індивідуалізація, увага до деталей, використання елементів інших видів мистецтва) й Г. Хоткевича (одухотворення природи, локалізація відношення людина – природа), елементи класичного романтизму (зображення людської особистості, індивідуальності, виняткового характеру, гармонія природи й

природного стану людини, пошуки історичної свідомості, звернення до фольклору, національного, самобутнього), символізму. Виразником індивідуального стилю письменника є й відібраний життєвий матеріал, формування мовної картини світу, у якій поєднується загальне й індивідуальне, змістова сутність творів. Проаналізувавши всі складові елементи формування ідіостилу, визначаємо особливості творчості М. Дочинця:

- філософічність, що проявляється на проблемно-тематичному, ідейному рівні, у художньому моделюванні мотивів і конфліктів. Усі зразки художніх творів є глибинними роздумами над вічними проблемами буття, призначення людини в цьому світі, міркування щодо проблем щастя, родини, дому, роботи, Бога, здоров'я, батьківства, народу, історії, держави, світового миру, більш абстрактних понять любові, дружби, добра і зла, милосердя, поваги тощо;
- багат шаровість зумовлює існування різних літературно-критичних оцінок, неоднозначне потрактування ідейно-художньої, проблемно-тематичної цінності текстів М. Дочинця, що зумовлено багатоплановістю й широтою охоплення життєвого матеріалу. Часто істина постає між рядків прочитаного;
- афористичність. Незважаючи на взаємозв'язок цієї риси з філософічністю, у прозі М. Дочинця афоризми є не лише частиною філософської системи, але й виступають основним виразником світогляду закарпатців. Художня мова творів автора концентрує в собі значний пласт мудрих сентенцій, крилатих висловів, що мають не лише естетичну цінність, але й підпорядковані головному задуму, тобто несуть певне смислове навантаження, є ключем до декодування художнього тексту. Афористичність є основою формування неоднозначності, багат шаровості, плюралізму в потлумаченні ідей, проблем, конфліктів, мотивів творів письменника. Це зумовлено, на нашу думку, багатоплановістю, широтою охоплення життєвого матеріалу, складністю в осмисленні етноментальних констант горян,

християнського учення, філософських концепцій світу. Часто розуміння авторської ідеї вимагає від читача прочитання не лише художнього твору, але й філософської, етнопсихологічної, етнографічної, історичної літератури;

- локальність як ознака прози М. Дочинця зумовлена дією географічного чинника: будучи уродженцем міста Хуст Закарпатської області, М. Дочинець із ранніх літ акумулював атмосферу гір, народного фольклору, автентичну філософію горян, що й стало основою його художніх творів. Центром розвитку сюжету у творах письменника є Карпатський регіон, зокрема місто Мукачево, Хуст або гірське село. Часто Закарпаття є не лише тлом для зображення подій, алей й виступає безпосереднім учасником, рушієм психологічної еволюції героя, місцем, що формує й визначає його долю. Помітним є те, що автор, рухаючи свого персонажа за межі Карпат, намагається зберегти його ментальний світ, відтворити середовище закарпатської місцевості. Це зумовлює колоритність, самобутність героя М. Дочинця, який в умовах перебування на чужині є репрезентантом української, зокрема закарпатської, ідентичності.

- християнізм. Тексти художніх творів пройняті духом християнської моралі, де автор чи герой твору проповідує аскетизм, дотримання заповідей Божих, життя у відповідності до ідей Святого Письма. Християнське вчення становить фундамент ідейного пласту будь-якого твору митця, є орієнтиром для подій і вчинків персонажа, основою його життєвої правди. Звернення до Писання зумовлене й особливостями культури, ментальності жителів західного регіону України, які навчаються дотримуватися основ християнської моралі з ранніх років. Це традиції, що передаються багато поколінь і є провідниками життя кожного закарпатця;

- народнопоетичність. Основним чинником формування ідіостилу письменника була усна народна творчість. М. Дочинець виступає не лише як безпосередній збирач фольклору (збірка «Мудрість Карпат»), але й письменник, який, окрім мотивів, образів, художньо-виражальних засобів художньо осмислює особливості світосприйняття українців, зокрема

закарпатців. Збирання матеріалів із народу стає часто натхненням для письменника, поштовхом до написання творів на основі добутої інформації, зокрема так були створені романи «Вічник» і «Горянин».

- етноментальність як константна ознака ідіостилю письменника проявляється як поцінювання матеріальної й духовної культури українського народу, пошук своїх історичних початків на автохтонній території, збереження засобів етнічного самовираження, ідентичності (рідна мова, релігія, побут, обряди, звичаї, традиції) й ментальності духу корінних українців. Етнічна ментальність широко представлена у всіх текстах М. Дочинця на рівні матеріальної та духовної культури української нації, що включає в себе не лише традиції, звичаї, обряди, побут, але й особливості філософії, світосприйняття представників західного регіону України. Герой таких творів є носієм української ментальності, безпосереднім виразником національної ідентичності на фізичному й психологічному рівні.

Унікальність світосприйняття й стиль прози М. Дочинця не могли оминути увагу критиків, літературознавців, досвідчених читачів. Цілком несподіваним для письменника стало порівняння його з творчістю відомого сучасного бразильського письменника П. Коельо. О. Щур у «Рецензії на українського Коельо» [122] спробувала співставити твори на проблемному й стильовому рівні. Хоча сам М. Дочинець в одному з інтерв'ю заперечив факт ототожнення його з бразильським прозаїком.

Отже, із упевненістю можемо стверджувати, що творчість закарпатського письменника сягає рівня відомих зарубіжних класиків і має загальнокультурне значення для всіх літератур світу. Вона є унікальною як за змістом, так і за формою втілення, варта уваги сучасного читача, оскільки містить цінні настанови, рекомендації для людини сьогодення, як залишитися собою, любити навколишній світ, жити в злагоді й мирі з іншими. Окрім того, потребує ґрунтовного дослідження й аналізу з боку сучасних науковців, оскільки є зразком елітарної української прози.

Висновки до розділу 1

У розділі нами з'ясовано, що ментальність є об'єктом досліджень різних галузей науки. Проте, конкретного означення дефініції не існує. Сучасні дослідження цього питання представлені працями учених теоретичного й емпіричного характеру. На основі проаналізованих визначень зроблено висновок про те, що ментальність включає в себе етнічну психологію, духовну й матеріальну культуру, традиції, звичаї, обряди, релігійний аспект, особливості діяльності представників етносу, їх світогляд, особливості рецепції світу, історично сформовані норми поведінки, досвід минулих поколінь. Дослідження етноментальних кодів у художніх творах є основою здійснення літературознавчого аналізу. Для літератури етнопсихологія є основним джерелом інформації про особливості характеру українських героїв, зумовленість їх поведінки, основні риси самобутності, колоритність у контексті аналізу загальносвітових образів.

Концепція прози М. Дочинця в естетичному й філософському плані потребує ґрунтовних знань життя народу, його культури, ментальності, систематизації власного життєвого досвіду, набутих знань, загальнокультурної обізнаності. Нами виділені основні чинники формування ідіостилію митця: родина, місце народження, християнське вчення, твори українських і світових класиків, усна народна творчість, журналістська діяльність тощо, що зумовили існування таких особливостей творчості М. Дочинця, як: багатошаровість, філософічність, афористичність мови текстів, християнізм, локальність, етноментальність, народнопоетичність.

РОЗДІЛ 2

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ КОДІВ УКРАЇНЦІВ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ В ПРОЗІ М. ДОЧИНЦЯ

2.1. Ментально-символічні підтексти роману «Горянин. Води Господніх русел»

Українська нація має тисячолітню історію боротьби за свободу й незалежність, колоритні традиції, звичаї, побут, культуру з часів стародавньої Трипільщини, яскраву етнічну ментальність, що вирізняє її серед інших. У світі українців упізнають за різною символікою: вишиванка, борщ, народна творчість, українська хата, орнаменти вишитого рушника, вінок тощо. Проте не залишається поза увагою й особливий етнічний характер українця, що сформувався під впливом родинних пісень, народних історій, в умовах поваги та любові до природи, праці, землі й батьківщини.

Незважаючи на безперервний процес впливу інших культур, народностей, українська нація не втратила свою ідентичність, самобутність у духовній і матеріальній сфері. Серед інших нас вирізняє працелюбність, любов до землі, гостинність, хазяйновитість (специфічне ставлення до господарства), мужність (період козацтва), оптимізм, сильний потяг до волі, релігійність. Але, варто зауважити, що це загальні етнічні домінанти. Унаслідок впливу численних факторів (історія, політика, економіка, географічне положення) кожен район України, окрім самобутності культури, традицій, побуту, має і специфічні риси зовнішності, національного характеру. Зв'язок із предками є домінуючою константою, що формує загальний образ українця, визначає його життєву долю. Століттями український народ живе з повагою до прадідів, водночас їх досвід і праця є зразком порядку та мирного світоустрою.

Глибокий світ мудрості пращурів у поєднанні з безтурботною стрімкістю сучасного життя відкриває роман М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел». Один із нещодавно виданих творів, створених на основі

унікальної філософії життя Андрія Ворона, він вражає з перших сторінок універсальністю етноментального матеріалу. У нашій літературі не так багато книг, що змушують насправді повірити в нездоланність людського духу. Роман є продовженням циклу книг «Многії літа. Благії літа. Заповіти 104-річного карпатського мудреця – як жити довго в здоров'ї, щасті і радості», «Вічник. Сповідь на перевалі духу», але це вже якісно інша історія, вивершена розповідь із проникливими історичними екскурсами, яскравими фольклорними вставками, з колоритними пейзажними замальовками Карпат на тлі нелегкої долі одного горянина: «...це занурення у складний світ звичайного, здавалося б, чоловіка, людини у душі якої живе історія особистості, яка сама є історією» [71, с. 7].

Чітко окреслити сюжет твору неможливо, оскільки книга орієнтована на інтелектуально-емоційну сферу читача, його власне прагнення сприйняти, осмислити, проаналізувати зображені події та характери. Найкраще про що йдеться означив сам автор: «...ця дивовижна історія про мудрість любові, про пам'ять серця, силу терпіння і високість людського духу. І про те, що кожен наш день – це сходження до чогось і спуск у нікуди...» [43]. Це роман, що надихає на відповідні вчинки, але не в ім'я всього людства. а заради себе, свого минулого. Як слушно зауважив Василь Кузан, це книга «про нас – сильних, мужніх, мудрих, великих, справжніх, гордих, часто ображених, але вільних у своїх помислах і діях [71, с. 7].

Аналізувати твір, розподіляючи його на частини, на нашу думку, буде недоречно й неправильно, оскільки кожний рядок має сенс і є невід'ємною частиною цілісної структури й змісту художнього тексту. Життєва історія одного чоловіка з колоритним українським менталітетом повідує нам про нас, українців, про історію прашурів, про гармонію людини з природою, невтомну жагу до життя заради минулого й майбутнього. Раціонально твір не осмислити, «цією книжкою варто жити, впиватися рідною мовою, хмеліти від її багатства і відтак плакати невидимою сльозою серця й духу людського...» [47, с. 180]. Зв'язок людської душі зі своїми предками є

наскрізною лінією роману. Уже в присвяті автор зазначає, що йдеться про «кривний рід, що тягнеться живим ланцюгом із гір і лісів і тече рікою Любові через світи й віки» [43, с. 1]. Тобто центральними у творі є рід, гори, ріка, що пов'язані між собою контекстом і утворюють певні смислові домінанти. Гори – правічний символ дому, де народжується, зростає, помирає горянин. Гори формують його, творять характер, дають працю й плоди. Ріка – символ роду: може текти без упину, а може вичерпати свої води в будь-який момент. У «Горянині» ріка супроводжувала існування родини від початку: як давала життя, так і забиравала його. Вона втілювала мудрість і життєдайність усього роду.

Створюють колоритне тло твору й епіграфи, що налаштовують на сприймання і розуміння, є ключем до декодування підтекстових думок. Перший – повідомляє про центральний образ роману – Ріку, її значення для Горянина, тобто йдеться про існування біля води й у воді. Згодом автор напише: «Ріка напувала все в окрузі... Ріка тут владарювала» [43, с. 10]. Для чоловіка вона була джерелом сили й духу. Другий епіграф говорить про пізнання себе, свого роду й Бога. Людина за своєю природою – складна, суперечлива, неоднозначна. На думку З. Фрейда: «всередині людини довічно відбувається таємнича війна між прихованими у глибинах не усвідомлюваних психічних сил і необхідністю вижити у ворожому людині соціальному середовищі, тому часто особистість вступає в боротьбу зі своєю стихією [110]. У ній заховано стільки містичних чудес, яких більше, «ніж у всіх релігіях» [43, с. 5]. Протягом усього роману проходить наскрізна лінія пошуку себе, свого призначення, розгадки таємниці буття, «стягання духу» заради морального сходження.

В основі твору, за словами автора в передмові, реальний герой і справжні події. Така орієнтація робить художній текст ближчим до читача, естетично виразнішим, забезпечує зв'язок із життєвим досвідом реципієнта. На тлі зображеної боротьби старого горянина з Рікою розгортається історія його родини. Варто зауважити, що кожен член сім'ї був обдарованою

особистістю, і саме ці герої є носіями мудрих сентенцій. Кожен певним чином сформував Горянина як людину, вдячну за прожиті роки природі й своїм предкам. Дідо Микула навчив розуміти ліс, вуйко Тимко – як жити в гармонії з природою, збагнути світ не втративши ясності розуму, стрий Матій – як приборкувати дерево, баба Ружіка прилучила до Бога, тітка Гафія – до праці, батько й мати подарували почуття родинної любові. Зображений зв'язок із пращурами є настільки нерозривний, що вони, як живі люди, приходять у снах до Горянина й настановлюють його на путь приборкання Ріки. Кожне дерево, стеблина, частина двору чи лісу, біля річки – це відгуки минулих поколінь. Горянин і Калина прожили вік так, як їх вчили прадіди: із повагою до природи й до свого роду.

У цілому роман представляє собою широку етнічну картину Західної України. У ньому зосереджені всі етноментальні коди, характерні для світогляду й укладу життя українців, зокрема горян. Герой твору є типовим представником жителя Західного регіону України, що був вихований серед гір. Конкретних рис зовнішності автор не подає, але, ураховуючи умови життя, праці, середовища, уявляємо його як міцного чоловіка з сильними руками, темними очима й волоссям. Далі в тексті М. Дочинець описує горян: «Горяни високі за зростом і коренасті, як в'язи по схилах, просторі в плечах, зі склепистими грудинами – це від свіжих, твердих «воздухів». Вони здебільшого чорняві або рудуваті, темноокі, сіроокі, з примруженою уважністю і лукавинкою у взорі, бровасті. Може ці нарости-стрішки над очима для того, аби захистити очі від прямого сонця й дощу? Жилаві засмаглі шиї відкриті» [43, с. 83]. Використовує письменник і етнографічні замальовки, створюючи портрет горянина в національному одязі. Таке зображення найбільш точно демонструє зв'язок верховинця з його діяльністю: «Літні чоловіки в червоно-коричневих або темно-синіх полотняних штанах, підперезаних хто гачником, а хто широким поясом, у який можна застромити ніж... На плечах вовняні жакети, лайбики без рукавів, кожушки з баранячою шерстю досередини... Як ружі на грядках, цвіло на

прощенному майдані жіноцтво. У жакетах того ж полотна, але спереду і ззаду причепурені шматками барвистих в'язаних покрівців. Запнуті білими хустками з вільними кінцями. У дівчат рясні червоно-зелені вишивки на рукавах, плечах і грудях...» [43, с. 72-73].

Життя в горах сформувало й особливий характер Горянина. Він, як і будь-який українець, прив'язаний до дому (недовго затримувався в лікарні, у селі, відмовився від вигідної пропозиції продати ділянку), хазяйновитий, консервативний, важко сприймає нові віяння часу (що часто суперечать віковичному укладу життя закарпатця), миролюбивий, сміливий, волелюбний (не сприйняв ідею про те, що ліс це державна власність), оптимістичний (не один раз намагався приборкати Ріку, кожна наступна поразка ставала для нього викликом, уроком; він радів кожній травинці, ягідці, що наповнювали його життєдайною силою). Особливо слід відмітити таку рису, як «преклоніння перед жінкою» [102, с. 302]. Калина для старого завжди була дорогою, і хоча в останні роки вони мало були близькими, він поважав її як жінку, матір, господиню. Навіть після її смерті господарював так, як робила це дружина, згадка про неї повсякчас була всюди. Життя серед гір, безмежних просторів природи вимагає бути терплячим, обережним, мати сильний дух, стійкий характер. Жителям західних регіонів також властива «наполегливість, відданість принципам, рішучість і любов до землі. При цьому, не чужий їм оптимістичний погляд на життя, гостинність, життєрадісність і грайливий характер. Досить розвинена в цих людей і тяга до естетики, і споглядання прекрасного» [124]. Таким був і Горянин – чоловік, повний сили духу й терпіння, життєве призначення якого художньо осмислено у творі.

Роман «Горянин» можна вважати енциклопедією життя Закарпаття, що репрезентує коди духовної і матеріальної культури горян, їх менталітет і світоглядні позиції. Життя верховинця повсякчас ґрунтувалося на трьох константах: Бог, природа й господарство. Вони виробили особливий тип мислення, духовний напрям, специфічний спосіб сприйняття навколишнього

світу. Така система цінностей формувалася протягом кількох століть і була зумовлена історично: умовами території, суспільно-політичними й культурними рухами, економічним станом, етнічною належністю. У тексті прослідковуємо домінантну роль цих концептів як для давніх верховинців, так і для Горянина. Проте для сучасного покоління: Петра і Василя, вони мали не пріоритетне значення.

Природа здавна була культовим джерелом життя, достатку для кожного українця. Оспівування природних сил зустрічаємо ще в перших зразках усної народної творчості: прислів'ях, приказках, піснях, легендах і переказах. Навколишнє середовище було найдоступнішим засобом виживання, захистом від ворогів, домом і прихистком від усіх негараздів буття. Тому обожнювання, задобрення природи, у язичництві богів, які керували стихіями, а разом із цим їх одухотворення є давнім культурним набутком українського народу. Для Горянина природа була цінністю, родинною реліквією, оскільки розуміти її вчили ще змалечку й ці знання передавалися з покоління в покоління. Із ранніх років прадіди настановлювали його жити в гармонії з усім живим, нарівно навіть із малою комашиною. У творі людська душа художньо осмислюється в контексті природи. Одним із основних етноментальних образів-символів, що розкривають зазначену концепцію, є ліс. У романі він представлений як унікальна екосистема, зображена крізь призму етноментальних кодів горян. Збагнути таїнства лісу старого навчив вуйко Тимко. Серед дарів лісу він найголовнішими вважав ягоди, гриби й горіхи: «Можеш м'яся не вхопити, можеш картоплю пропустити, а ягоди не обходь. Там, де зоря капнула росою, там ягода проросла. Там, де земля зійшла потом, – там виліз гриб. Там, де мудрий ворон впустив насінину, – там проросла горішина. І немає нічого поживнішого для людського мозку, як горіх. Ці три смакоти – найголовніший наш покорм і найперші ліки від землі і неба» [43, с. 58]. Крім того, вуйко показав Горянину, що ліс читати треба, як книгу: як передбачити погоду, як вгадати грибний час, як вберегтися від звіра, головне ж, як не порушити правічних законів цієї системи: «...одне

ясно: лісова цільність – як єдина жива павутина» [43, с. 83]. Старому ліс давав їжу, здорове тіло й спокій душі. Здавна для українців він був сакральним місцем. Згідно з дослідженнями В. Жайворонка, завжди «викликав у людини неусвідомлений страх... лісу не лише боялися, а й поклонялися» [51, с. 338].

Центром культового місця було дерево як опорний стовп буття. Для героя роману деревообробна справа стала родинною: великим дереводілом був стрий Матій: «Таки знав він про дерево «щось». Знав, і душа дерева відкривалася його розумінню, давалася мудрим рукам» [43, с. 136]. Із чуйністю, любов'ю і повагою Горянин згадує, як дерево в його руках перетворювалося на витвір мистецтва (скрипки, трембіти, ікони), будував стрий і хати, хоча «хати Матій не ставив, не будував, а вивершував» [43, с. 137]. Знання дерев передалося й старому, він умів їх чути: «Душу дерева треба вміти розгадати. Лишень не всякому це до снаги – аби свою розпізнав» [43, с. 167]. Для горян воно мало сакральне значення: «Дерево їх тут приймало в колиску, дерево було їх домом упродовж життя, а потім і останньою домовиною. І хрестом над нею» [43, с. 45]. У родині верховинця дерево поважали особливо, вважали, що воно має магичні властивості. Вуйко Тимко простуджені ще з молодих років ноги любив гріти об поріг, зроблений із модрини. Дідо Микула, перш ніж рубати, прислухався до дерева, а стрий Матій мав його за брата. Для Горянина ж воно стало і смертю (частина модрини, що впала на хату, вбила стару), і життям (за допомогою дерева намагався відгородити Ріку від родового обійстя). Найбільше він полюбляв вільху, бо вважав її своєю: «Чомусь дуже вона була йому привабною і близькою. Як і вона, прибився він до води, пустивши корінь у пусту землю, і так же безшелесно ніс свою земну службу, посивілий, почорнілий, з нетрухлявою душею і невисушеним серцем» [43, с. 167].

Домінантним образом твору є Ріка. Автор навмисно пише слово з великої літери, таким чином вивищуючи її серед спектру інших природних стихій. За давніми віруваннями українців річка була «священним ритуальним

місцем, виступала символом шляху, дороги» [51, с. 502]. Часто вона ставала межею між двома світами, водночас була джерелом життя, сил, мудрості, щастя, вічної молодості. Саме тому купання в річці наділяє людину надлюдськими здібностями, очищає її, наповнює життєвими силами. У романі «Горянин» Ріка є головним героєм, рушієм подій, що володіє властивостями допомагати, відчувати, рухатися, говорити, убивати. Для старого вона конкретизується в кількох образах-символах: Ріка-жінка, Ріка як доля, Ріка як рід, як священне місце, яке не можна оскверняти, Ріка-дім. Для горянина – була Божеством, оскільки її води текли з Господніх русел. Вона несла в собі пам'ять минулих поколінь, змінювалася під час різних етапів його життя (одруження, народження дітей, зрада, повернення до родини). Була його душею: до нього говорила, але мовчала для всіх, він був маломовний до інших, проте гучний для неї. Саме вона сформувала його ментальність: «Ти, твоя вода – ви мене зробили таким» [43, с. 19]. Боротьба старого з Рікою – це випробування духу й сили серця, підкорення найвищій вершини – себе. Життя поряд із Рікою навчило його терпінню, любові, усепопущенню, вірності собі й роду, вона його приймала й зцілювала зсередини.

Невід'ємною частиною життя верховинців, як і кожного українця, було господарство. Родина Горянина не була багатою, тому тримала, як зазначено в тексті, маленьку господу: кінь, коза, кури, пес. Після втрати сина, єдиного сліду доньки, в останні роки газдівство стало смыслом їхнього життя. За справжнього друга мав Горянин коня. На початку твору зустрічаємо схожу на Стефанівську замальовку: робочу днину старого з конем Торком. Коли Ріка зруйнувала обійстя та померла жінка, спершу він пожалкував про втрату коня. Та й за життя маржина була йому ближче за дружину. Кожного ранку, розімкнувши очі, він біг до худоби, а потім тільки вертався до Калини. Старий був добрий господар. Любив він і свою царину, був людиною дому, довго ніде не затримувався й намагався порядкувати так, як робили це пращури: «Про них читав йому з давньої книги під воловою шкірою вуйко

Тимко... Сокира правила їм за третю руку, а її лезо – часто за перше слово» [43, с. 175]. Немає більшої втіхи для верховинця, ніж ладнати інструмент. До цієї справи старий ставився відповідально, оскільки того вимагала робота: «Робилося це неспішно, ретельно і вдумливо» [43]. Це схоже було на ритуал, дійство, що не потребувало зайвих слів. Так вчив його дід. Він постійно відчував інструмент: коли той втомлюється, коли готовий до роботи, а праця в Горянина була повсякчас.

Зустрічаємо в романі й інші етноментальні константи: хліба, дому, трембіти, сонця, зброї, що відіграють велике значення у відтворенні духовності горян. Окремо слід виділити присутність релігійного мотиву. Із давніх-давен верховинці були віруючими людьми. Проте в їх світогляді тісно переплелися язичницькі й християнські уявлення. Зокрема автор уводить переказ про народження Ісуса Христа, уривки молитви Горянина й отця Дам'яна, а поряд із цим: «Вночі з вівканням, виттям і дикими окликами брали в оберт його царинку неспутані сили, бісилися водянци і нявки, оживала лісова немза, стогнали в бердах опирі, і сам Поліскун рідкими гуками протинав хащі...» [43, с. 130].

«Горянин» має велику етнографічну цінність, оскільки містить не лише детальний опис національного одягу дорян, історію їх появи на цих землях, але й фольклористичні вставки, оповіді про традиції свят, зокрема Різдва, обряди (випікання хлібу), корисні рецепти страв, зразки народних пісень. Єдність матеріального й духовного, «щасні проміжки, коли зливаються в єдиному розумінні людина і природа, людина і час, людина і Бог» [43, с. 102], – це віковічне життя пращурів, якому треба довго вчитися, оскільки лише в такому взаєморозумінні зі світом можна пізнати себе.

Роман є найкращим зразком філософської й етнічної прози М. Дочинця. Між рядками твору захований ментально-символічний підтекст: за приборканням Ріки відкриваються вічні істини буття (взаємини природи й людини, сенс її життя, взаємовідносини поколінь, духовного й матеріального тощо). Це показ незламності людського духу, що живиться пам'яттю про

пращурів, «сродною» працею й молитвами до Бога. Віра в себе, прагнення захистити дім, аби згадка про минуле не зникла з рідної землі, наповнювали Горянина палким бажанням до життя, роботи, оскільки все в цьому світі має своє місце. Для інших він зробив подвиг, узявся приборкувати природну стихію, проте «подвиг має сенс, коли то подвиг над собою. Над своїм учорашнім, над оновленням себе: від забобонів, страху, немочі, безсилля» [64].

Сучасні критики часто порівнюють цей роман із повістю Ернеста Хемінгуея «Старий і море». Своєю філософічністю, багатоаспектністю й широким діапазоном проблем твір насправді сягає рівня світової класики, але водночас відкриває самотність, етноментальність автохтонного населення України. Погоджуємося зі словами Ірини Фаріон, що «Мирослав Дочинець – дивовижний автор, який знаходить дорогу до серця, душі й розуму українців різних фахів та світоглядів. Він словом зупиняє людину перед її Величністю Життям, перед величністю Господа, перед власною дорогою до самої себе» [120].

Отже, роман «Горянин. Води Господніх русел» упевнено можна назвати вершиною великої прози М. Дочинця. Твір, що ховає глибокі ментально-символічні підтексти українців, учить життю, любові, терпінню. Історія одного горянина, на тлі якої розкривається широка етнічна картина жителів Західної України, для яких природа, господарство й релігія були ціннісними орієнтирами й етноментальними константами духовної і матеріальної культури.

2.2. Народна мудрість як джерело існування національних модусів і полісимволічності в романі «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії»

Сучасний літературний процес означений особливим напрямом використання набутоків усієї історії українського письменства, фольклору, зокрема це проявляється на рівні способів варіації різних диференційних ознак, явища інтертекстуальності, ремінісценції, алюзії, на проблемно-тематичному й художньо-стильовому рівні. Автори сьогодення активно звертаються до подій і постатей минулих часів, конкретних історичних періодів, зразків народної творчості. У таких творах найбільше репрезентуються ментальні особливості українців як окремого народу зі своїми ідентичними та самобутніми рисами, оскільки в історичних знаннях, культурі, побуті, традиціях, народній мудрості концентруються основні етнічні константи матеріального та духовного світу нації.

Прикладом цього універсального художнього освоєння рецепції світу українців Західного регіону є роман М. Дочинця «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії». Твір є органічним продовженням циклу романів про «стягання духу» й представляє собою історію одного закарпатського чоловіка та його шлях до збагачення (духовного й матеріального). Як і в інших зразках творчого доробку, автор намагається сформувати достовірність описаних подій, використовуючи прийом документальності. Незважаючи на те, що йдеться, за словами прозаїка, про реальну людину та її життєпис, увесь сюжетний план не можемо вважати фактичним, оскільки це художній твір із елементами авторського вимислу й домислу. Реальність, представлена в тексті, служить із метою сугестивного й виховного впливу на читача, реалізації взаємообумовленого відношення «письменник-твір-читач». За своїм змістом «Криничар» продовжує ряд рецептів щодо зміцнення людського духу й утілює індивідуальну концепцію особистості М. Дочинця: мудрий чоловік-формування його світогляду-філософія життя. Твір присвячено батькові та

матері письменника, що може свідчити про певний дидактичний, настановчий, виховний характер самого тексту, оскільки головні знання про цей світ і любов до книги виплекали Іван і Емілія Дочинець.

Роман створений у вигляді щоденника одного закарпатця, але це не класичний зразок життійної літератури, оскільки в тексті зустрічаємо елементи біографізму, авторські роздуми, історичні відступи, легенди, історії, афоризми, тлумачення філософії героїв. Це своєрідна сповідь людини, осмислення життя від народження до смерті, розуміння того, як залишитися багатим духовно та матеріально, як прийти до гармонії зі світом і з собою. Окрім того, увесь сюжет твору центрується навколо проблеми грошей, зокрема їх влади над людиною, можливості їх примноження й використання в добродійних цілях.

Історичним тлом роману є часи кінця XVI – початку XVII століття, а місцем дії – місто Мукачево, зокрема замок Паланок, Запоріжжя, Туреччина, Єгипет тощо. Кожна з названих країн є своєрідним етапом життя героя, сходинкою до досягнення вершин його мудрості. Такий вибір часово-просторових меж зумовлений, на нашу думку, прагненням письменника ознайомити читача з історією рідного краю, складними умовами формування ідентичності української нації, у зв'язку зі знайденими в Мукачівському монастирі матеріалами життєпису Криничара. У тексті зустрічаємо й конкретну вказівку на дати (1728, 1946, 1705, 1711 роки), міста (Мукачево (домінія Мункач), Ужгород, Єрусалим тощо), історичних осіб і античних філософів. У вступі письменник подає інформацію про віднайдення старовинних рукописів, що лягли в основу роману й наголошує на їх винятковості серед інших: «І тоді здається, що не ти їх читаєш, а вони зчитують тебе» [44, с. 5].

Смисловими орієнтирами в змісті тексту є епіграфи. Стара приказка та цитати Матері Терези, Карла Сендбера не лише налаштовують на сприймання й філософське осмислення твору, але й фокусують основні ідейні маркери: Господь, монета, міст. Як і в інших зразках великої прози

М. Дочинця, у «Криничарі» основним концептуальним мотивом є релігійний. Серед усіх віровчень домінуючим є християнство, основні ідеї якого органічно адаптовані до особливостей життя закарпатців. Головним провідником таких поглядів є отець Симеон або Божий Симко. Із метою порівняння, автор уводить у текст приклад іншої релігії – мусульманства. Але при цьому прослідковуємо поважне ставлення до ісламу героїв і самого письменника. У творі християнство й іслам виступають не різночинними силами, а єдиною думкою про те, що людина повинна обирати чесний шлях і в цьому їй допомагає Бог-творець, до якого вона повинна завжди прислухатися.

Поряд із цим, у контексті ідейних домінантів, постає проблема грошей. Звертання до матеріального заковано вже в самій назві роману «...діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії». Гроші як невід'ємний складник життя людини формують її особистість. І на цьому етапі, на думку автора, важливо, аби вони не зруйнували долю чоловіка, а, навпаки, стали рушійною силою його, перш за все, духовного розвитку. Прикладом цього є історія Криничара, для якого багатство стало засобом самореалізації, духовного вдосконалення та піднесення рідного краю. Розумінню грошей пана Кутьо навчали інші герої, кожен із яких був носієм певної ідеї, що втілювала конкретне відношення до капіталу. Уся історія Криничара – це нелегкий шлях до морального вивершення людини над матеріальним світом. Звертаючись до самої сутності грошей, автор через філософські вставки, ліричні відступи утверджує думку, що «гроші – суть, енергія, що дає людині можливість. Можність набувати, управляти людьми, радіти життю, мати повагу... Енергія грошей не є ні доброю ні лихою, вона поміркована» [44, с. 213]. Уся тканина тексту є рядом порад щодо того, як збагатитися, як уберегти себе від грошового фанатизму, як відкрити безперервне фінансове джерело. Таке збагачення приходить до людини не через підступні, злі вчинки, а шляхом морального вдосконалення та осмислення основних цінностей світу.

Таке ж контекстуально-символічне навантаження має й образ моста у творі. Навколо нього будується вся сюжетна парадигма, оскільки розповідь починається з початку будування моста й завершується вже закінченням і захистом його від несправедливих зазіхань влади. Автор присвячує цьому детальні описи, надаючи тим самим велике змістове й ідейне значення. Окрім того, міст має глибокий символічний підтекст: «Це новий притік людей і грошей, це зближення, це сполука вчорашнього й завтрашнього... Цей міст стане серцем Мукачева, а Мукачево, побачене раз, воістину залишиться в серці кожного прибутнього» [44, с. 323].

Художнє осмислення життєпису Криничара є цінним ідейно-філософським джерелом. Філософічність як одна з основних стильових ознак прози М. Дочинця концентрує в собі складну систему проблематики твору: батьки й діти, виховання, людина й Бог, проблема грошей, розуміння світу, внутрішньої свободи, людської праці, долі, страху тощо. Герой намагається досягнути закони життя, і в контексті цього виокремлює три головних діяння, що наповнюють існування чоловіка певним сенсом: читати й писати, знати ремесло, молитися. Питання письменницької майстерності стоїть окремо від інших і є наскрізним в ідейній тканині твору. Художня творчість – це вищий рівень освоєння світу, що потребує особливого способу мислення та вміння передати це на папері. Це своєрідна праця душі й розуму.

Майстром такого письма є й головний герой твору, який повідує читачам історію свого життя. Заголовок роману містить пряму вказівку на ім'я персонажа й на ремесло, що стало головним у визначенні його долі. Ім'я Криничар він отримав за справу та вміння, за допомогою яких зміг вижити й розбагатіти – копав криниці, мав особливе чуття й ставлення до води. Так його й писали в документах, тому, припускаємо, що ймовірно це було прізвище. Знаковим є те, що герой мав декілька імен, що відповідали певному періоду його літування: від народження був хрещений як Овферій, під час проживання з Жигою, коли почав розкривати секрети малярського ремесла, отримав ім'я Ферко, знайомився з наукою пана Мордка й

гончарством – Федорко, зміг приручити собак пана Лойка – пан Кутьо, що означає пес, і в роки перебування в Туреччині, Єгипті – Фарад, що, імовірно, було Ферко, але наближене до східних імен.

За своє життя герой навчався різним ремеслам, проте провідною стала криничарська робота. Акцентування уваги автором на цій діяльності зумовлено, на нашу думку, особливістю самого образу криниці в культурі українців, що означала святість, чистоту та високу духовність. Окрім того, здавна криниця була символом духовного й тілесного зв'язку предків із нащадками. Вона – головне джерело питної води, яка, у свою чергу, є началом усього живого. Оповідач постійно наголошував на винятковості саме української криниці, оскільки та є душею нашої землі й має сакральне, навіть магічне значення. Копання криниці – це не лише спосіб самоочищення, але й особливий прояв любові до життя, українського народу. Поряд із цим символічності набуває й образ ріки Латориці, яка є етнічним маркером закарпатців: «Ріка змиває сажу снів і наливає тіло силою, принесеною з горових печер і лісових кореневищ» [44, с. 61].

Окремі сторінки М. Дочинець присвячує опису роботи з псами. Для Криничара ця діяльність стала особливим етапом формування характеру та розкриття вмінь розуміти й відчувати цих тварин. На виняткове ставлення героя автор указує ще на початку оповіді, зокрема, коли малого Овферія знайшли в бочці з цуценятами. Першу їжу й кроки в життя він зробив у лоні собаки, який відтоді став своєрідним наставником, путівником чоловіка в подальших діях. Образ пса в романі є одним із провідних. Сам Криничар постійно наголошує на унікальності цих тварини, їх можливості не лише розумно діяти, але й бути вірним помічником людині: «Що це за дивні істоти! Самі без мислення, зате вгадують мислі твої. Безсловесні, а розуміють тебе з півслова, з пів звуку чи навіть погляду. За подихом твоїм, за запахом шкіри чують стрій твоєї душі, здогадуються про кожен твій крок. То не ми доглядаємо їх, вони стережуть наше життя» [44, с. 31]. За особливе ставлення до собак герой отримав прізвисько пана Кутьо, що в перекладі українською

означає «пес». Для нього таке ім'я не ганьба, а, навпаки, заслуга, оскільки у віруваннях давніх українців собака виступає як символ вірності та виняткового бачення.

Роман «Криничар» є найбільш яскравим зразком «літератури дому». Однозначно стверджувати, що він має винятково локальний характер не можна, оскільки в сюжетній системі твору герой перебуває поза межами Карпатського регіону: Запоріжжя, Туреччина, Єгипет тощо. Але, незважаючи на цей факт, центральним у змістовому відношенні та формуванні пафосу твору є Мукачево. На цьому місті автор педалює найбільше, текст розпочинає словами: «Спекотного проліття року Божого 1728, на Федора-Колодязника (якраз тоді благодатна доміна Мункач...) в княжому городі Мукачеві на торжищі Піяц було здвигнуто залізного боввана» [44, с. 3], таким чином налаштовуючи читача на відповідний хронотоп.

Мукачево – центральне місто Закарпатської області, важливий сучасний промисловий і культурний центр, розташований на річці Латориця. У тексті образ міста, осмислений художньо, виступає як невід'ємний складник ментальності закарпатця: «...чому Мукачево має таке ймення? Чи правда, що від тяжкої роботи, від муки, з якою насипався паланківський горб?» [44, с. 96]. Вставлена оповідь, що ведеться від імені Божого Симка, демонструє глибоке знання автором історичних матеріалів. Ці відомості інформують не лише про суспільні, природні умови горян, але й безпосередньо розкривають особливості формування їх ментальності. Із поданого уривку дізнаємося, що нові місця жителі найменували «від доброго слова, аби привернути сюди добро, аби легше тут жилося» [44, с. 97], анімістичні уявлення верховинців про утворення гір, що ґрунтувалися на поглядах про оживлення землі, тісний духовний зв'язок людини з природою, зокрема худобою, ментальні ідентифікаційні ознаки русинів, серед яких передовою є любов до роботи (згідно з історією міста, румуни, коли прийшли на ці землі, то застали людей, що спокійно собі працювали на землі, і назву Мукач, пристосувавши до своєї

мови, вони вимовляли як «Мункач», що означає робота).

Такий же характер має й уведена історія центрального місця Мукачева – замку Паланок. У тексті автор протиставляє версію, що побутувала в народі (гору перенесли сюди чорти) історичним відомостям (була побудована людьми). Із метою достовірної подачі матеріалу зображує ключові постаті, етапи й часи формування будівлі, зокрема: Золота Орда, король Бейл VI, Подільський князь Теодор (Федір Коріятович) тощо. Події, описані у творі, належать до часів правління в замку Федорка. Автор із помітною люб'язністю ставиться до образу князя, поважає його за віддане служіння землі, розбудову міста, розвиток різних ремесел. На цьому ж етапі й згадується факт прорубування в скелі колодязю, «що сягає до 180 ліктів» [44, с. 141]. Історичні згадки не лише створюють сюжетно тло твору, але і є своєрідними орієнтирами, маркерами в етнічно-ментальній карті роману.

У творі мотив дому є наскрізним і служить основою ідейно-тематичного плану твору. Не випадково після вступної частини автор вводить у текст три багатопланових символи, що концентруються навколо концептів «рідна домівка», «тепло»: дим, вогонь, піч. Найбільш багатоплановим виступає дим, і на нього оповідач звертає увагу. Він акцентує на унікальності кожного диму, оскільки той може бути різним у залежності від дерева (має сакральне значення і є опорою буття верховинців), яким топили. За уявленнями горян дим – «це віддих людського житла, добрий дух хижі» [44, с. 6]. А з ним нерозривно пов'язаний вогонь – стихія, якій найбільше поклонялися давні українці. Вони вірували, що будь-який вогонь святий, оскільки є виявом верховного бога Сварога. В українській обрядовості вогнище – це «своя оселя, родина, сім'я», а в цілому вогонь – «символ Божої сили... має очищувальну й захисну силу» [51, с. 104-105]. Окрім того, у межах ідейного рівня твору, він є джерелом життя, оскільки годує й гріє. Поряд із цим, піч для героїв також стала рятівною, оскільки не дала померти від холоду в часи перебування в Білгороді. Автор окремо виносить цей образ, незважаючи на те, що вона також символізує рідну хату,

батьківщину, домівку й неперервність родинного життя. Дим, вогонь і піч є своєрідними духовними маркерами героя, зокрема його уявлень про дім. Найулюбленішим димом Криничара був той, що з вербових гілок. І через десятки років цей вербовий дим залишиться втіленням батьківщини, Карпатської землі, оскільки на чужині він шукатиме того неповторного запаху. Увагу варто й звернути на те, що ці знакові системи несуть у собі значення тепла, затишку, добробуту, тому вибудовуються асоціації дому, як місця, де відпочиває душа й тіло, де людина захищена найбільше. Консолідація цих близьких за підтекстовим планом символів є не лише художнім увиразненням тексту роману, але й сугестією, що апелює до підсвідомості читача. Ця символіка константна у фольклорі українського народу, тому є невід'ємним складником його ментальності та культури.

Вияв етнічних ментальних особливостей знаходимо в багатьох творах М. Дочинця, проте «Криничар» – найбільш яскравий зразок роману, що містить пряму вказівку на опис духовного світу українців, зокрема закарпатців. Зображення цих рис можемо прослідкувати в безпосередніх характеристиках і в контексті поведінки героїв. Із метою глибшого осмислення чинників формування духовного світу українців, автор уводить оповідь про історію їх появи на цих землях від Уселенського Потопу до Київської Русі. Він акцентує особливу увагу на кровності нашого народу, який розтягнувся по обидва береги Дніпра. Родюча земля стала причиною, чому на ці території приходили різні народонаселення, і фактором того, що основним заняттям стало землеробство (хліборобство). Усе це й зумовило, що «наш народ, синашу. М'якодухий, малокровний, терпеливий, притлумлений безпросвітком, мордований тяжкою працею, прислужливий чужинцям, покірний судбі, пану й Богові. Може, за цей хрест, за недолю й дав йому Господь таку красну землю, таку милу бесіду...» [44, с. 254].

Намагається осмислити й проаналізувати автор і факт помітної різниці між українцями. Однією з причин, на його думку, є постійні набіги й змішування народів. На цих територіях були й греки-мікенці, дорійці,

кіммерійці, скіфи, сармати, анти, готи й лише уцілілі після воєн склавіни утвердили слов'янський народ. Основні етноментальні розбіжності можемо прослідкувати при співставленні населення Карпат і Запоріжжя. Герой, будучи уродженцем гір, відчував цю близькість і несхожість на підсвідомому рівні. Географічне положення, основний вид діяльності визначали й формували особливості цього світосприйняття. Криничар дивувався козакам, їх вольовитості, мужності, войовничості, умінню захистити себе й свою батьківщину, тому, як у них поєднується тонка чуттєвість, душевність і козацька суворість, нещадність до ворогів. Основна різниця полягає в тому, що «ми, русини з Угорії, одного з ними кореня, це відчувається і в бесіді, і в душевному строї. Лишень ми більш заглушені, зацьковані владним чужинцем. Ми людність – людність пристосовлива й запозичлива» [44, с. 268]. Епізод твору, де Криничар перебуває на землях Войська Запорозького, має цінний етнографічний, історичний матеріал. Але, оповідач дає не просто опис побуту, зброї, устрою запорожців, а через ці деталі розкриває основні етноментальні константи, пояснює причини специфічного характеротворення та рецепції світу.

Під час опису характеру української нації М. Дочинець намагається врахувати всі етнічні й суспільні чинники, що впливали на її формування: «...руський народ – дуже добрий у глибині душі, послухняний, слова дотримується і порядності не втрачає. Корінь зла його – в глибокім болоті, в яке його загнало чуже владування» [44, с. 308]. Він називає нас малим народом, що досягає всього власними силами й за це отримує безмежну цінність. Незважаючи на складні історичні умови формування нації, українці мають численні консолідаційні ознаки, що виявляються на ментальному рівні. Однією з таких, на думку Криничара, є любов до пісні. У ній закладена душа, історія, усі радощі та жури народу. Ці почуття формуються в людині ще з дитинства з батьківськими піснями, що своєрідним чином запрограмовують дитячу долю на майбутнє. Українська співанка й до сьогодні є унікальним явищем світової культури. Іншою рисою, що закладена

в ментальність українця історично, є працелюбність. Протягом твору зустрічаємо константні думки щодо першорядності фізичної роботи, що є корисною для зміцнення духу. Приклад самого Криничара свідчить про те, що лише власним розумом і працею можна досягти успіху та багатства. Своєрідними етноментальними маркерами є види ремесел закарпатців, описані у творі: іконопис і гончарство. Малювання святих ікон відображає, перш за все, вірування горян, їх відношення до релігії. Через цю діяльність прослідковуємо й особливе ставлення до світу, терплячість, побожність, талановитість верховинців. Те, чого потребує обряд живописання, свідчить про високу вимогливість і раціональність під час виконання роботи. Роман, багатий на описи різних ремесел, відтворює широку етноментальну картину тих років, оскільки, незважаючи на численні поневолення, русини змогли не втратити самотності культури й ідентичність української нації.

У романі, окрім пригодницької лінії, центральною є любовна, у системі якої реалізуються певні узагальнені погляди українців на родинні стосунки. У житті Криничара кожна жінка відповідає етапу його духовного зростання. Соломка означає дитяче перше кохання, що характеризується наївністю, чистотою, цнотливістю, мрійливістю. Така любов є головним предметом зображення в багатьох українських піснях, легендах. Для змалювання цих почуттів автор використовує численні концептуальні деталі: речі-натяки, історії зустрічі, трагічне прощання тощо. Друге кохання припадає на період перебування героя в Туреччині. Це часи його становлення, утвердження як умілого майстра. Це інші емоції, у яких панує, перш за все, пристрасть. Останньою любов'ю пана Кутьо стала Марта, із якою він наважився створити родину й уже виявив себе як господар, батько та чоловік. У цей період зрілості цінність кохання переосмислюється, на перший план виступає прагнення до продовження роду, облаштування сімейного обійстя. Аналіз такої еволюції почуттів є невід'ємним для розуміння особливостей формування духовного світу героя, оскільки ці жінки мали вагомий вплив на досягнення ним успіху в житті.

За своїм характером «Криничар» є глибоко метафоричним твором. Між викладами основних подій автор часто використовує вставки філософського характеру або ж ці мудрі сентенції виголошують різні герої. Кожен із персонажів має свою життєву позицію й відповідає за конкретну ідею. Усі вони певним чином вплинули на формування Криничара, репрезентувавши різну за характером рецепцію світу. Життєвий шлях героя – це пізнання мудрості його вчителів, осягнення законів побудови Всесвіту. Головна антитеза роману «гроші-душа» розкриває спектр інших актуальних проблем, де за звичайним прорубування криниці захований глибокий символічний підтекст – пізнання Бога, світу й себе.

Отже, побудований на матеріалах життєпису, «Криничар» концентрує в собі етноментальні коди українців Західного регіону. У романі здійснюється універсальне художнє осмислення духовності верховинців, що має велику ідейно-філософську цінність. На основі мотиву дому розкриваються основні етнічні особливості ментальності горян, а численні історичні вставки відтворюють неповторний колорит Закарпаття.

Висновки до розділу 2

У цьому розділі на основі романів «Горянин» і «Криничар» досліджено особливості художньої рецепції національних кодів українців, зокрема Західного регіону. У результаті аналізу творів можемо зробити висновок, що світосприйняття горян є унікальним і концентрується навколо концептів Бога, природи й побуту (господарство, гроші). Зазначені романи М. Дочинця концентрують ментально-символічні підтексти, що розкривають національний характер українців, їх духовну й матеріальну культуру. Зосереджені у творах етноментальні маркери є осередком не лише етнографічних знань, але й визначення унікальності творчого методу письменника в контексті розгляду сучасної літератури.

Романи є зразком «літератури дому» М. Дочинця і, концентруючи в собі основні етноментальні маркери українців: хлібу, дому, господарства, лісу, дерева, води, диму тощо, розкривають самотутній ментальнісний склад українського народу, його традиції, звичаї та особливості побутування. Осмислення духовності українців є центром ідейно-тематичного плану романів, що робить їх цінним джерелом етнічних маркерів ментальності верховинців.

РОЗДІЛ 3

ХУДОЖНЄ ПОТРАКТУВАННЯ ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИХ ТИПІВ УКРАЇНЦІВ У ПРОЗІ М. ДОЧИНЦЯ

3.1. Художнє моделювання сучасного опришка в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу»

Література як мистецтво слова – одне з найбільш багатих джерел, що зосереджують у собі знання, мудрість, ціннісні думки, квінтесенції й загалом досвід певного письменника. Найчастіше саме через художній текст автору вдається донести до читача розуміння філософських ідей, презентувати світоглядні позиції й особистісну рецепцію світу. Проте твір особливо вартісний тоді, коли розкривається філософія цілого народу, що втілена в його ментальності, або ж синтезується вічне з національним. Це зумовлено тим, що кожна нація є носієм системи самобутніх поглядів на життя, морально-етичні цінності, що є осередком її культури, загальнолюдські проблеми й істини буття. Поціновування цієї інтелектуальності, естетичності повсякчас було й залишається актуальним серед усіх читачів якісної літератури.

Зразком сучасної української прози, що втілює в собі багатогранну систему народної філософії й етноментальних кодів, є роман М. Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу». Книга, удостоєна Національної премії імені Тараса Шевченка, є високохудожньою розповіддю про вічні цінності, гармонію добра, краси й розуму в поєднанні з глибоким національним компонентом. Якісне мовно-стилістичне оформлення, метафоричність, особливий тип характеротворення, психологізм, індивідуальний проблемно-тематичний діапазон твору визначають його реальну художньо-естетичну цінність серед інших зразків літератури. «Власне, це не роман. Це – сповідь великої душі. Це більше, ніж література. Це – документ мудрого серця» [42].

«Вічник» представлено як історію життя карпатського мудреця Андрія Ворона, відомого з попередньої книги заповітів «Многії літа. Благії літа».

Унаслідок цього в тексті зустрічаємо явище інтертекстуальності у вигляді прямих цитат і ремінісценцій, що доповнюють і увиразнюють ідейно-тематичний, сюжетно-композицій план. Фабулу твору можна охарактеризувати як послідовність подій від народження героя до періоду його духовної зрілості з численними ліричними відступами, оповідями-вставками, зразками народної творчості, елементами ретроспекції й ретардації, окремо виділеними філософськими сентенціями.

Своєрідними орієнтирами в змістовій площині роману є епіграфи художньо-філософського характеру, що репрезентують насиченість аналізованого тексту ідеями Сократа, Г. Сковороди, Х. Жибрана та інших мислителів. Окрім того, вони є символічними маркерами для розкриття образу головного героя, міжтекстових понять, смислового навантаження твору. Уже в епіграфах автор порушує проблему народження й смерті, духовного й матеріального (Гімн Сократа), місця людини у світі, скороминущості й мінливості її життя (афоризм Г. Сковороди), значення Бога й Божого світу у визначенні життєвої долі особистості (уривок Х. Жибрана).

Умовно твір можна диференціювати на три частини: зачин (роздуми про слово), основна частина (безпосередньо життєва історія Андрія Ворона) й кінцівка (висновки й настанови майбутнім поколінням). Найбільш самостійною в ідейному й змістовому плані є перша частина, це своєрідний вступ до розповіді, де від імені героя автор зосереджує роздуми про письменництво, майстерність пера і як вона досягається. Уже з першого рядка можемо помітити, що при описі своїх міркувань він увиразнює текст уведенням природного мотиву, тобто ніби синкретизує медитативне й пейзажне: «Якби я так годен, як не годен, я б написав вербовим прутиком свою книгу на плесі води і втішно спостеріг би, як птахи з високости зчитують її і як слова, спіткнувшись об каміння ріки, підносяться в небо, а відтак спадають на землю місячною росою» [42, с. 3]. У цьому ж уривку спостерігаємо й етноментальні маркери – такі, як: Говерла, гуцульська

дримба, ватаг, ялівець, полонина, крем'янисте шкалля, ранець тощо, що на підсвідомому рівні готують читача до сприймання твору, у якому втілена духовність і культура українців Західного регіону. Формування системи поглядів на процес творення художнього слова буде продовжено й у середині твору, проте на цьому етапі автор аналізуватиме власне роботу митця, його талант, схильність, майстерність, уміння нести «читальникам світло, знання і задоволення» [42, с. 267]. Окремо слід виділити його розуміння духовної, просвітницької й громадянської ролі письменницької діяльності, оскільки «хист писемний – то дар Святого Духа. Письмовець – як волхв, що виправдовує перед лицем Господа перебування свого народу на землі» [42, с. 154]. Ці ідеї в романі сповідує, перш за все, Андрій Ворон, який і сповіщає нам свою історію мудрості.

Андрій Ворон – центральний образ не одного твору М. Дочинця. Прототипом цього героя є реальний карпатський мудрець, довгожитель, який прожив 104 роки, і з яким автор був знайомий особисто. Проте існують версії, що не меншої ролі у творенні персонажа відіграв і батько письменника, який пройшов складну школу життя: перебував на Колимі, де зустрів, як і Вічник, учителів із різних земель, потім повернувся на батьківщину й став відомий як місцевий філософ. На нашу думку, зважаючи на те, що роман є художнім, а не документальним чи біографічним твором, із певною ідейно-естетичною метою, він може синтезувати в собі історію Андрія Ворона та моменти з життя батька митця.

Як герой літературного твору Андрій Ворон пройшов довгий шлях до становлення й утвердження своєї мудрості, на цих етапах він виробив своєрідну систему цінностей, якої дотримувався сам і навчав слідувати інших. Варто зазначити, що морально-етичні ідеали мудрець черпав із народних джерел і, головне, знань людей, які йому зустрічалися протягом життя. Саме вони сформували унікальність світосприйняття Вічника, визначили його як непересічну особистість. Долю героя в романі можна назвати як безперервне духовне осмислення дійсності. А основу його

філософії доречно схарактеризувати як перебування в трьох взаємопов'язаних світах: «...світі природи, соціуму й світі, пов'язаному з Богом» [52, с. 14]. Наведені три компоненти утворювали смисловий центр його буття, ставали опорою, засобом для виживання, нездоланності людської душі (Бог) й тіла (природа). Ці та інші ідеї згенерували специфічну концепцію персонажа, його психології, що визначає його літературно-художню цінність. Незважаючи на те, що він для української літератури виступає як типовий, у ньому органічно поєдналися традиції з елементами новаторства. Такий герой є актуальним для України сьогодні, оскільки «у цьому житті вмерти не важко, важко – жити, попри все...» [16]. Окрім того, він утілює найхарактерніші риси ментальності народонаселення Західної України. Андрій Ворон учить свого читача терпінню, міцності й незламності високості духу, розсудливості, любові до рідної землі, вірному служінню Богу, собі й іншим.

Прізвище героя є знаковим і містить у собі глибокий фольклорно-символічний підтекст. Здавна в українців ворон був пов'язаний із потойбічними силами, світом мертвих, разом із тим вважався «мудрим віщуном, бо живе сто, а то й триста років і знає багато таємниць...» [51, с. 116], за ним могли передбачити погоду й майбутню долю людини. У творі для мудреця ворон був тотемом, провідником між життям і смертю. Андрій вважав його своїм братом, оскільки був на одному духовному рівні з птахом.

Роман «Вічник» є широкою етноментальною панорамою рис, що притаманні світогляду західного українця. Незважаючи на те, що в усіх текстах великої прози М. Дочинця можна прослідкувати приблизно ідентичне зображення характеру та психології закарпатця, у цьому творі автор зміг відтворити духовне середовище, вийшовши за межі простого конструювання природи чи господарства. У романі письменник відобразив явище етнічного й водночас загальнонаціонального характеру – рух опришків, що дозволило йому якнайглибше розкрити ментальні домінанти горян. Таким чином, можемо виділити три смислові лінії, що втілюють у собі

найбільш яскраві етноментальні константи: опришківська або національна, філософська й світоглядна лінії. Такий спосіб аналізу, на нашу думку, розкриває героя з різних сторін, враховує позиції відношень: людина-природа, людина-держава, людина-людина, людина-світ, людина-матеріальне тощо.

Зображення опришківського руху дало можливість педалювати не лише на національних рисах закарпатця, але й відтворити суспільні умови пов'язані з ними. Це явище – винятково події Західної України. Опришки були учасниками «народно-визвольного повстанського руху проти феодального та національного гноблення в Галичині, на Буковині та Закарпатті...» [118]. Варто зауважити, що цей історичний факт зображено, певною мірою, фрагментарно, створюючи таким чином ідейно-тематичне й сюжетно-композиційне тло твору. Сама назва «опришки» згадується безпосередньо в тексті один раз, але надалі розуміємо, що всі способи боротьби простих селян на Закарпатті пов'язані з цим рухом. Помітною постаттю в цьому аспекті роману є образ Миколи Шугая. Автор узяв достовірні історичні факти, згідно з якими він був останнім опришком карпатських лісів: «Половинив багаті скотарські стани, роздаючи маржину худобним людям... Щедро гостив жеброту, вдовиць наділяв харчем і шматтям» [42, с. 108]. На прикладі Шугая письменник розкрив характер простого люду, який захищав свої права, боровся проти пригноблення. Опришківський рух як форма боротьби укорінився у свідомість не одного українця Західного регіону. Почуття справедливості, прагнення до свободи, захисту своєї землі стало провідним у ментальності всього населення: «...се і є оживлена душа мого народу, мого маленького гірського окрайця Європи – сплутана душа, що, як птиця-мрія, б'ється у сліпій своїй убогості, неуцтві та забобоні і вибухає помстою і жаданням справедливості» [42, с. 114].

Мотив опришківства пронизує всю тканину твору, проте в наступних епізодах він трансформується, адаптується відповідно до умов часопростору в романі. Це вже не класичне явище, а відголоски історії, що інтуїтивно

закладені в душу головного героя. Цей підсвідомий елемент, що тісно пов'язує з пращурами, місцем, де народився, супроводжуватиме його протягом усього подальшого життя: він допомагатиме бідним селянським дітям отримувати освіту, побудує школу, учителюватиме, постійно бажатиме свободи, бунтуватиме проти соціальної несправедливості, надалі продовжуватиме «лісовий» спосіб існування з Чан Бао, кілька разів тікатиме з Колими, а головне, зберігатиме міцність духу й розуму, що допоможе йому не втратити сил і вижити у вбивчих умовах тайги. Окрім цього, ментальний зв'язок із опришківством стане основою його філософії.

Важливо, що на основі цієї теми автор розкриває особливості проблеми патріотизму в українців. Чи не вперше М. Дочинець обґрунтовує національну позицію Андрія Ворона. Можна лише припустити, що словами героя, можливо, письменник висловлює й свою особисту думку з цього питання: «Мене не раз питали: чому ви не схиляєте молодих бути щирими українцями, любити рідну мову, шанувати свої традиції, відбувати церковні церемонії? Я схиляю їх до того, аби бути щирими людьми, берегти чистоту слова, шанувати людяність і не звертати з дороги до Бога» [42, с. 179-180]. Велике значення має те, що найдобірніші націоналістичні погляди зосереджені в час опришківської діяльності Андрія Ворона. Вони є актуальними в сучасному суспільстві, оскільки зображують аналогічні явища чи до цих пір нерозв'язані питання такі, як: суть і роль української ідеї, поняття державності, проблему єдності, мови, втрати національної свідомості внаслідок асимілятивних процесів. Концепт українності вкладено автором не лише в уста Андрія Ворона, але й інших героїв, що дозволяє розкрити його в різних аспектах: «Україна – благодатна земля... Кожен українець народжений для щастя» [42, с. 214]. Такі судження афористичні й формують у ментальності кожного українця любов, повагу до батьківщини, прагнення безупинно служити заради добробуту й миру на рідній землі. Символічними в цьому плані є слова: «Чуєш, Карпатська Україно, не суди нас, слабих і невмілих. Ми ще не знали, як жити, а вже мусили вмирати за тебе» [42, с. 80].

Важливим компонентом композиції є історичне тло й хронотоп твору. В основу роману покладені події XX століття в Україні (від формування Карпатської України до наших днів). Документальний характер має згадка про проголошення утворення й незалежності Карпатської України на чолі з А. Волошином, її зруйнування угорськими військами, наступ радянської влади, її політику, Другу світову війну, історію утворення окремих сіл, наведення статистичних даних про формування Українського Народного Об'єднання. Конкретно в тексті вказано дві історичні дати: 1938 і березень 1939 року. Такий прийом увиразнює художній замисел, створює ефект достовірності, реалізуючи таким чином сугестивні завдання літератури.

Близькою до національної є світоглядна лінія твору, у якій автор найбільш чітко відобразив етнічні константи української ментальності. За своєю природою вона має загальний характер, оскільки є спільною для всіх великих прозових текстів М. Дочинця. Проте у «Віснику», у більшості випадків, можемо простежити загальноукраїнські витoki світосприйняття героїв. Першою, що представляє найбільш яскраві ментальні маркери верховинців, є релігія. У творі спостерігаємо складне переплетення язичництва й християнства, що не виключають, а взаємодоповнюють один одного. У цьому плані визначальними є язичницькі елементи, оскільки саме вони відображають своєрідність західноукраїнського світогляду, детермінуючи його від східного. Відповідно до уявлень давніх українців, магічним і сакральним є ліс, що в романі виступає найбільш заселеним різними міфічними істотами: духами лісу, повітрулями, босорканями, нявками, Полісуном, Блудом тощо. Автор уводить у текст фольклорні оповіді про ці створіння, передані з покоління в покоління способи захисту від них із метою відтворити етнографічну картину буття мешканців гір. Варто зауважити, наскільки тісно ці уявлення пов'язані з повсякденним життям верховинців: вони супроводжують їх на кожному етапі побутування, особливо в межах території живої природи. Усі ці знання зосередилися найбільше в образі вужа Ферка, який був народним цілителем. Згодом стане

відомо, що частково цю науку, а саме лікування природою, перейме від нього й Андрій Ворон.

Але, незважаючи на важливість народних уявлень, першорядним у романі, зокрема в утвердженні світоглядної мудрості головного героя, є християнство. Ідеями цього вчення пронизаний увесь сюжет твору. Віра в Бога є невід'ємною частиною духовної культури горян. По-справжньому осягнути її значимість Андрій Ворон зміг під час самотнього перебування в лісі, після смертельно вбивчого укусу змії. Лише побувавши на грані життя й смерті, він зрозумів істинну сутність буття, відкрив для себе нові чудеса природи, а головне – відкрив світ Бога. Його просвітління втілювалося не лише в ревних молитвах, але й у любові та шані до всього живого, вдячності Всесвіту за кожний перебутий день. Символічним у романі є спорудження хреста посеред лісу як святого місця, маленької церкви. Відлюдне життя, безперервне моління Богу відкрило Андрію Ворону найцінніше – зрілість духу, звільнення від страхів і забобонів: «Я наближався до головного – до потреби служіння, до вміння вибрати своє діло, розпочати його і провадити до звершення» [42, с. 117]. Справжнім спасінням душі, уроком християнського вчення стало віднайдення мудрецем печери з нетлінними мощами й співіснування з «Божими людьми» (ченцями, які несли церковні речі, врятовані від радянської влади). Саме ці проповідники відкрили йому істинну цінність і унікальність молитви, «бо молитва – се одяг для світу, лати для боротьби» [42, с. 117-118]. І надалі під час перебування на Колимі (камеру він порівнював із келією і жив там, як схимник) така побожність і аскетичність урятують йому життя, він буде чи не єдиний, хто перенесе всі види покарання, карцерів і виживе, не впавши остаточно духом. Християнське віровчення стане основою філософії, як довго та щасливо прожити.

Кожен житель гір від народження на ментальному рівні нерозривно пов'язаний із природними стихіями. Вони формують його характер, особливості світосприйняття, визначають рід діяльності. У романі людина й

природа представлені як нерозривна єдність: чоловік вийшов із природи, і природа набуває обрисів чоловіка. Ця взаємообумовленість активізована на всіх духовних рівнях. У тексті не можна виокремити єдиного епізоду, де розкривається це питання. Протягом усього твору можемо спостерігати утворення смислового центру, що концентрує в собі ідеї єдності людини й усього живого, зосередження більшості знань у навколишньому середовищі, пізнання себе через природу.

У романі «Вічник» прослідковуємо ментально-символічне значення й інших образів, зокрема хліба, солі, води, землі, дому, інструмента, лісу, Карпат тощо. Усі вони формують єдину етнічну картину духовності верховинців, особливість рецепції світу яких виокремлює їх серед інших представників українського народу. Окрім цього, у творі автор уперше тлумачить важливість такого явища, як пісня. Він зображує її не лише як духовне надбання українців, але й надає їй магічного, сакрального значення. Пісня допомогла Андрію Ворону не втратити ясності розуму, присутності живого духу: «Яка се полегкість легеням, яка розкіш душі, котра говорить тоді з небесами! Я співав, і мене се кріпило» [42, с. 211]. У пісні зосереджена історія, традиції, побут, світогляд, духовна культура горян, вона є найважливішим етнічним маркером їх ментальності. Тому М. Дочинець у тексті подає зразки народних пісень верховинців із метою освоєння читачем своєрідного ідейно-тематичного та стилістичного плану твору.

Найбільша художньо-естетична цінність роману «Вічник» полягає в лінії філософських ідей. У тексті сконцентровані формули життя, любові, щастя, патріотизму, вічності тощо. Характерно, що ці істини зосереджено не лише в образі Андрія Ворона як головного носія мудрості, а й у інших героїв, зокрема старців. Часто ті квінтесенції, які в книзі «Многі літа, Благі літа» належать безпосередньо мудрецю Ворону, виголошуються від імені різних персонажів, що дає читачу розуміння цінності кожної людини, допомагає у формування нас як особистостей. У творі автор намагається осмислити майже всі категорії буття людини: час, простір, існування,

становлення, розвиток, сутність тощо. Важливо, що цей процес здійснюється крізь призму ментальності західних українців із їх універсальним способом освоєння світу. Філософського тлумачення набувають такі поняття, як дружба, час, чекання, швидкоплинність життя, єдність із собою, есенція долі й роль людини в її визначенні, сам процес буття, цілісність особистості, смисл існування й наше призначення в цьому світі.

Окресливши проблемний діапазон твору, можна зробити висновок, що він характеризується широким спектром питань із їх супровідними мікротемами. Найбільше в романі домінує проблема волі в її зовнішньому та внутрішньому прояві. Для Андрія Ворона головною була не стільки свобода дій (реалізація мотиву опришка, для якого воля понад усе), як думки, чуття: «Упосліджений світом і покинутий людьми, замкнений у кам'яній коморі Природи, – знайшов я свободу волі і радість ширяння духу» [42, с. 5]. Про це свідчить і його перебування на Колимі, де він був обмежений фізично, але розкутий морально: як не намагалися витіснити з його серця Бога, упокорити, нав'язати чуже, він не піддавався, мав світлі думки, постійно молився. Першочерговим для мудреця було здоров'я голови, а потім уже й всього тіла. Внутрішню свободу, «звільнення від страху, від забобону, марних клопотів, облудних пристрастей, людських обмов» можна вважати лейтмотивом роману «Вічник».

Поряд із цими поняттями на другому місці стоїть осмислення взаємообумовленого відношення людина-світ. Більшу частину твору автор присвячує навчанню свого читача розуміти все навколо, гармоніювати з навколишнім середовищем, жити в мирі з людьми, бути корисним, шукати себе у вірній службі іншим. Найбільшими дарами від світу Андрій Ворон вважає дитинство й любов. Це спогади про рідний дім, материну руку, часи юності, коли все навколо здається чарівним і таким недосяжним, у поєднанні зі згадкою про перше кохання, несміливі кроки в доросле життя. Ці моменти стають справжнім рятунком у чорному самотньому лісі чи нестерпних умовах карцерної камери. «І пам'ятай: де б ти не був, ти – дома. Се дуже

важне: скрізь чути себе, як дома» [42, с. 52]. Цю думку підтверджує й історія Андрія Ворона, оскільки, де б він не був, міг знайти себе, зреалізувати, кожне місце ставало для нього своєрідним уроком до складної науки життя. У «Вічнику», поряд із пригодницькою лінією сюжету, М. Дочинець сконцентрував корисні поради мудреця Ворона, як довго прожити, де розкрив такі складні концепти щастя, любові, внутрішнього багатства та цілісності, що фактично й лежать в основі довголіття. Наприклад, складна формула щастя включає в себе душевний спокій, волю розуму, вдячність іншим, улюблену роботу, мрії, добрі вчинки й життя з коханою людиною. Також важливими є «цілість тіла, духу й серця», єдність із собою, вірність одному. Ці філософські, на перший погляд, настанови є точними виразниками правічної ментальності українців, оскільки саме їх стиль життя, особливості культурних традицій зумовили таке освоєння світу й людини як його частини. Найбільш етнічними в цьому плані є також цінні рецепти страв, що включають у себе традиційні продукти національної кухні, давні обряди їх приготування.

Символічність назви роману «Вічник» розкривається в останніх рядках, де герой підсумовує набутки свого життя й окреслює основні секрети довголіття в «заповітах як жити довго в здоров'ї, щасті й радості» [42, с. 256]. Серед усього він виділяє три найголовніші речі: для тіла – вода, повітря, їжа, для душі – «потрібність для інших, потрібність для Господа і потрібність собі» [42, с. 256], що досягається через дух, рух і слух. Характер цих сентенцій не обмежується лише морально-етичною проблематикою. Думки «опришка» є сучасними, актуальними, оскільки аналізують складну для нашого часу тему державності. Уключення в загальну систему тексту вставних оповідей про історію роду Драгів, Карпатську Русь, слов'ян дає можливість активізувати громадянський мотив, в основі якого закладені питання родини й патріотичного виховання. На думку Андрія Ворона, патріотом є той, хто піклується про свій рід, культивує почуття порядності й національної гідності, відповідальності перед своїм народом, прагнення

захищати рідну землю за правду та віру, робити все для загального добра. У цьому й полягає закон вічності – у безсмерті нашої душі, наших вчинків.

Отже, роман «Вічник. Сповідь на перевалі духу» презентує собою зразок художнього тексту, у якому зосереджені основні етноментальні коди українського народу. Сконцентрувавши в основі національну, філософську й світоглядну лінії на прикладі образу мудреця Андрія Ворона, автор розкриває історію, психологію й духовну культуру українців. Органічний взаємозв'язок різних мотивів у творі, серед яких провідними є філософський і мотив сучасного опришка, майстерне ідейно-стильове оформлення, актуальність проблематики визначає його справжню художньо-естетичну цінність і вивершує роман серед інших зразків сучасної світової прози.

3.2. Філософія життя сторічного горянина як духовний код українців

Сучасна література, як неоднорідне та багатогранне явище, представлена не одним рядом книг мотиваційного характеру. Часто в центрі уваги читачів сьогодення постають питання: як досягти успіху, усе встигати, як стати щасливим, багатим, як досягти розуміння з собою та навколишнім світом, зорганізуватися, як виховувати дітей, як правильно поводити себе з іншими тощо. Поява літератури такого характеру зумовлена, перш за все, вимогами часу, умовами суспільства, переоцінкою пріоритетів, стрімким розвитком інтелектуальної та естетичної думки. Такі книги є актуальними в епоху глобалізації, коли стираються межі національно-етнічної природи й відбувається активний безперервний міжкультурний обмін. Тому часто перед сучасними українськими письменниками постає складне завдання – враховувати читацькі смаки, інтереси, не втрачаючи зв'язку зі своїм корінням.

Універсальною та унікальною за своїм рецептивним змістом є книга М. Дочинця «Многії літа. Благії літа. Заповіти 104-річного карпатського мудреця – як жити довго в здоров'ї, щасті і радості». В український

літературі навряд можна знайти щось подібне, оскільки це не художній твір у нашому звичному розумінні (у ньому відсутній сюжет, немає героїв), а своєрідний рецепт життя, де в центрі постає мудрість оповідача, який водночас виступає й ніби автором писань.

У літературознавчій науці немає одностайної думки щодо жанрового визначення твору, зокрема зустрічаємо поняття роману або ж просто проза чи книга. Вважаємо, що книга є результатом синтезу не лише міжжанрових, але й міжродових видів. Вона не вміщується в межі конкретного прозового жанру, а комбінує в собі елементи повчання, послання, біографії, кулінарної, філософської літератури. Можна помітити, що на полицях сучасних книгарень «Многііі літа...» розташовані в розділі релігійної літератури, проте однозначно стверджувати, що книга висвітлює лише питання віровчення, не доречно. В основі тексту присутні християнські мотиви, ідеї, але вони тісно переплетені зі світоглядом карпатців, що є індивідуальною рисою твору. Специфічною є і композиція, що включає вступну частину й 66 розділів. Часто він поєднує різні в ідейно-тематичному плані твердження, що зумовлено широтою охопленої проблематики й метою здійснити сугестивний вплив на читача. Заголовки поданих пунктів мають символічний підтекст і є афористичними: «Камінь, що котиться, мохом не поростає» [45, с. 18], «Через поле смирення прийдеш до тихої води» [45, с. 14], «Відкрий серце Духові» [45, с. 23] тощо.

Секрети довголіття від Андрія Ворона стали наскрізними у творчості М. Дочинця. Частково він їх утілює в романі «Горянин. Води Господніх русел», бере за основу роману «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Світован. Штудії під небесним шатром», «Синій зошит. Аркуші днів світящих», «Розрада-гора. Під Вороновим крилом». Кожен із цих творів, незважаючи на одне джерело, є унікальним, оскільки з різних сторін розкриває життя та філософію столітнього мудреця, особливим художнім способом відображає незвичайну рецепцію світу, увиразнює й індивідуалізує образ Андрія Ворона.

Ідейний і проблемний діапазон «Многії літа...» широкий, оскільки зосереджує в собі не лише художнє мислення, але й поєднує знання з сучасних наук: «...дієтологію, валеологію, соціальну психологію і людинознавство» [45], а також педагогіку, психологію людини, народну медицину, біологію, філософію, етику й естетику. Це своєрідна власно вибудована концепція життя і як його прожити, зберігаючи чистоту духу й тіла. Осмислені в книзі концепти буття є результатом не лише людського досвіду, але й глибокого вивчення, освоєння різних учень, зокрема й світоглядної позиції жителів Карпат. Така рецепція навколишнього світу представляє собою розуміння нерозривності природи й людини, духовного й фізичного. Погляди Андрія Ворона є відображенням ментальності й традиційних уявлень закарпатців про світ, їх самих і як повинно бути.

Умовно ці ідеї концентруються у двох смислових лініях: матеріальній і духовній, що, незважаючи на відсутність будь-яких сюжетних ознак, переплітаються й доповнюють одна одну. До сфери ментального можемо віднести проблему сприйняття світу, стосунків із людьми, заглиблення в себе, питання людського духу і його вічності, самотності, свободи, часу, любові, родинного життя, виховання дітей, старості, щастя, сенсу буття тощо. У контексті матеріального автор порушує проблеми природних засобів, матеріальних цінностей, грошей, їжі тощо. Ці міркування зосереджені не в конкретному розділі чи частині, а мають фрагментарний характер, тобто наявні протягом усієї книжки. Часто одна й та ж думка повторюється в первинному вигляді, що зумовлено, на нашу думку, гносеологічною функцією твору.

Об'єктом зображення у творі є людина та її блага. Перше, на що звертає увагу автор, є праця. Робота як невід'ємний складник побутування горянина є духовним і матеріальним джерелом. Важку працю автор прирівнює до обряду постування, тобто очищення душі людини. Усе потрібно заслужити через «зусилля – до поту» [45, с. 7]. Поряд із цим автор акцентує увагу й на відпочинку, зокрема його ролі у фізичному та духовному

здоров'ї людини, прогулянках на свіжому повітрі, тобто часі, коли стаємо ближчими до природи. Такі уявлення є відображенням ментальності та віковичного укладу життя верховинців. Символічним у цьому плані виступає й аналіз концепту землі, роду, родини, що є пов'язаними між собою на інтуїтивному рівні: «Будь прив'язаний до тої землі, де прийшов на світ... Не забувай, що в тобі росте велике дерево роду» [45, с. 20].

Центральною в книзі є проблема довголіття, навколо якої розкриваються й трактуються ментальні константи горян. Ці символічні концепти включають традиційний (обряди, звичаї, страви) і філософський аспект (рецепція світу верховинців). У контексті першого домінуючим є посилення на побут закарпатців. Андрій Ворон учить читача правічним законам Карпат – гармонійного життя людини з природою. Перш за все, таке співіснування концентрується навколо води. Здавна в уявленнях українців з нею «тісно пов'язане життя людини від народження до смерті, взагалі все земне природне життя» [51, с. 106]. У книзі вода виступає джерелом енергії, здоров'я, ліками, засобом очищення на духовному та фізичному рівні. Цілющими властивостями володіє й уся природа: «З малих літ навчіть ступати по землі босоніж... Обгоріла дитина на сонці – це піде на користь; вкусила бджола чи мурашка – теж добре; пожалилася кропивою, покупалася в прохолодній воді... – значить загартувалася від недуг, стала міцнішою, сильнішою духом» [45, с. 30]. Окрім того, вона є головним ключем до секрету многоліття, зокрема тілесного, оскільки має все те, що потрібно для здорового життя й лікування навіть найскладніших хвороб.

Конститутивною у творі є характеристика окремих продуктів харчування, де оповідач дає поради щодо їх уживання, користі та шкоди. Наприклад, сіль, цукор і білий хліб Андрій Ворон вважає «найбільшими білими шкодами для чоловіка» [45, с. 8], тоді як овочі, «запалені сонцем» (до овочів входять і фрукти) [45, с. 9], мед, рибу, ягоди, гриби – найпоживнішими. Ці думки є константними й варіюються протягом тексту. Окремо з усіх продуктів автор виділяє воду (забирає «журу і гризоту»), мед

(додає енергії) і яблуко (найголовніший лікувальний засіб). Життя чоловіка, на думку Андрія Ворона, нерозривно пов'язане з природою. Походження усіх людських хвороб він пояснює тим, що ми постійно порушуємо закони природи, але «це не кара за гріхи, а спосіб вилікувати гріховне, очиститися, оновитися» [45, с. 65]. Цими поглядами мудрець канонізує любов до людини від Бога і від природи, а отже, можемо стверджувати, що твір «Многії літа...» утілює й концепцію гуманізму. Монолітність духовного та фізичного є лейтмотивом твору й простежується в ключових словах: «Здоров'я від того, як їси, як живеш, як думаєш» [45, с. 62]. Традиційний аспект книги представлений і останніми трьома розділами книги: «Крупинки мудрості від А. Ворона», де автор умістив найколеритніші паремії, «Звичаї мого села» (прикмети та обрядові дії) і «Рецепти поживних, смачних і дешевих страв від Андрія Ворона». Ці частини відтворюють не лише ментальність, а й безпосередньо звичаї, побут, гірську культуру, сторічну історію горян, що є основними ідентифікаційними чинниками етнічності.

Найширше у творі означений філософський аспект, оскільки сама книга репрезентує собою осмислення мудрецем морально-етичних констант крізь призму карпатського світогляду. У контексті цього питання автор варіює різними проблемами буття. Ураховуючи центризм довголіття, він актуалізує проблеми старості, життєвої дороги, скороминущості днів, місця людини в загальній системі світу. На думку Андрія Ворона, усе в житті має сенс і відбувається так, як нам призначено, тому старість є своєрідним етапом, який важливо провести в роботі та в «русі», а смерть це лише шлях «від земної юдолі» [45, с. 18]. Головним секретом щастя він вважає навчитися бачити довкола все живе й радіти йому, оскільки саме в природі закладені всі знання, віковічні уявлення наших предків. Окремо виділено у творі й категорію самотності, що пов'язує періоди народження й смерті людини: «Самотніми приходимо в цей світ. Самотніми відходимо» [45, с. 71]. Окрім того, на самоті відкривається найвища мудрість – можливість пізнання себе. Через заглиблення в себе, працю з душею можуть відкритися нові світи,

оскільки всі знання про Всесвіт зосереджені в нас. Тому необхідно постійно вирівнювати душу «внутрішнім спокоєм, гарним настроєм, добрим помислом, порядністю стосунків, гідними справами і, звичайно, молитвою чи духовними розважаннями» [45, с. 88]. Особливим має бути й ставлення до інших людей, оскільки кожен із них чогось навчить. Такий взаємозв'язок зі світом і є основою щасливого життя, де головними є вдячність, любов до своєї справи, надії на світле майбутнє й добрі вчинки для інших. Ці уявлення про сенс людського буття є відображенням правічного світогляду горян, чие існування було пов'язане з Богом, дією та світлом.

Іншою ментально-філософською константою верховинців є час. Відомо, що життя жителів Карпат проходило в постійній праці, боротьбі за виживання часто в нелегких гірських умовах, тому концепція часу в них нерозривно пов'язана з цінністю кожної хвилини буття. Людина в цьому русі всього лише золота піщинка ріки часу. Необхідно скоритися йому так, як робили до цього всі пращури, і тоді відкриються таємниці минулого, теперішнього й майбутнього. У цьому контексті сконцентровані головні антитези книги: світло-темрява, радість-печаль, людина-Бог, життя-смерть, духовне-фізичне. У творі осмислюються й актуальні на сучасному етапі проблеми, зокрема війни та влади. Такі суспільні кризи, на думку мудреця, є каталізатором людського розвитку, це «хвороби очищення» [45, с. 105]. Тому в стосунках із владою потрібно уникати страху, повної довіри та приниження. Найкращим станом людини є стан любові, оскільки саме в ньому зароджується життя, сміливість і смиренність: «Будь-яка любов – благо. Будь-яка» [45, с. 130].

У філософському баченні Андрія Ворона центральне місце займає християнське віровчення. Цьому питанню в книзі присвячено окремі розділи «Молитви Андрія Ворона», «Радься з Ангелом-хранителем». Окрім того, ідеї християнського смирення, аскетизму, схимництва є наскрізними й вони природно вкорінені у світогляд карпатців. Важливо, що християнство у творі представлено не як сукупність певних догм, обов'язкових для виконання, що

обмежують свободу дій людини, а є органічною частиною життя горянина, що супроводжує його від народження до смерті. Бог, за концепцією книги, не є тою вищою силою, що втілює страх, суворість законів віри й жорстоке покарання відступництва. Він є частиною самої сутності людини, що допомагає їй пройти відведений шлях на життя в правді, мирі та смиренності. Афористичні слова тексту: «Відкрий серце Духові» [45, с. 23] є ключовими в розкритті особливостей бачення Андрія Ворона щодо відношення між Богом і людиною. Вони означають бути готовим не лише до пізнання себе, але й до відкриття душі для Бога, довіри йому свого серця.

У книзі Бог утілює ідею надії, спасіння, чистоти та вічності людської душі. Принципи християнського віровчення, сконцентровані в тексті, репрезентують найзагальніші морально-етичні цінності: добро, любов, смирення, милосердя, доброзичливість, шанобливе ставлення до всього живого, чесність, мудрість тощо. Незважаючи на специфічний характер, за своєю природою вони відображають особливу рецепцію світу горян. Наприклад, у ранковій молитві Андрія Ворона зосереджені ключові концепти світогляду верховинців: утіха від роботи, душевне й фізичне здоров'я, радість від життя, любов, мир і доброта. Окрім того, у поданих у книзі молитвах сконцентровані основні ментальні константи горян: спокій, сила, мудрість, працьовитість. Так як Андрій Ворон є корінним жителем Карпатських гір, можна стверджувати, що «Многії літа...» є відображенням особливого світосприйняття верховинців.

Варто звернути увагу на те, що християнське віровчення специфічним шляхом адаптувалося до їх правічного укладу життя, тобто розуміння Бога, його філософії нерозривно пов'язано з природними й частково міфологічними уявленнями. Горяни вважають, що постійне проживання в горах робить їх ближчими до Бога, і на основі цього в них сформувалося релігійне життя й сакральні цінності. Показовим у цьому плані є виокремлення Андрієм Вороном двох символів, що відображають єдність релігійного й природного: «Для мене існують 2 символи: хрест – покаєння,

яблуко – плід життя» [45, с. 58]. У контексті християнського вчення автор намагається дати відповідь на риторичне питання про сенс і мету людського буття, зокрема він закликає читачів не шукати ніяких інших філософій, оскільки світ цей «впорядкований раз і назавжди розумним і милосердним Творцем» [45, с. 52]. На основі цієї ж концепції виформовується й лейтмотив книги – взаємообумовленість духовного й матеріального (фізичного). У цьому полягає й секрет довголіття на думку мудреця: бути чистим зовні й зсередини, мати віру й міру у всьому, вічність духовного й тілесного.

Отже, «Многії літа. Благії літа...» як книга життя сторічного горянина концентрує в собі етноментальні домінанти світосприйняття верховинців на прикладі мудреця Андрія Ворона. Унікальний за рецептивним характером твір побудовано на ключовій антитезі матеріального й духовного, традиційного й філософського. Відсутність сюжету, конкретних жанрових ознак, специфічність композиції та проблемно-тематичного плану вивершує книгу серед інших зразків сучасної прози й творить новий якісно інший вид української літератури.

Висновки до розділу 3

У розділі нами з'ясовано, що «Вічник» і «Многії літа. Благії літа», репрезентуючи образ мудреця Андрія Ворона, є найбільш яскравими зразками етноментальної прози М. Дочинця, у якій художньо осмислюються вічні істини буття українців. Роман «Вічник» є широкою етноментальною панорамою рис, що притаманні світогляду західного українця. У романі письменник відобразив явище етнічного й водночас загальнонаціонального характеру – рух опришків, що дозволило йому якнайглибше розкрити ментальні домінанти горян.

У романі «Вічник» прослідковуємо ментально-символічне значення образів хліба, солі, води, землі, дому, інструмента, лісу, Карпат тощо. Усі вони формують єдину етнічну картину духовності верховинців, особливість рецепції світу яких виокремлює їх серед інших представників українського народу. Найбільша художньо-естетична цінність роману «Вічник» полягає в лінії філософських ідей. Вони є точними виразниками правічної ментальності українців, оскільки їх стиль життя, особливості культурних традицій зумовили такий тип освоєння світу й людини як його частини.

Ідейний і проблемний діапазон твору «Многії літа...» широкий, оскільки зосереджує в собі не лише універсальне художнє мислення письменника, але й унікальну філософію життя Андрія Ворона. Центральною в книзі є проблема довголіття, навколо якої розкриваються й трактуються ментальні константи горян. На основі рекомендацій і настанов героя осмислюються основні матеріальні й морально-етичні цінності горян.

Романи є прикладом органічного взаємозв'язку народної мудрості та інтелектуальної сучасності, синтезу традиції і новаторства. У цій частині роботи з'ясовано, що твори, окрім константних етноментальних матеріалів, містять актуальні поради для сучасного читача, що зумовлює їх художню та ідейно-естетичну цінність.

ВИСНОВКИ

У монографії було з'ясовано, що поняття ментальність активно досліджується в різних галузях сучасної науки, зокрема й літературознавстві, етнографії, проте єдиного означення дефініції не існує. Уперше в працях світових учених воно було вжито американським філософом Р. Емерсоном у середині XIX століття, а на українських землях ґрунтовні дослідження питання етнічної ментальності розпочалися лише на початку XIX століття, зокрема це праці М. Костомарова, О. Потебні, Д. Чижевського, М. Гоголя та інших. На сучасному етапі вивчення цього питання представлене роботами теоретичного й емпіричного характеру, у яких ментальність аналізується як складний комплекс уявлень, тип світосприйняття, характерний для певного етносу.

На основі аналізу поняття «ментальність» із різних наукових джерел нами здійснено спробу самотійного визначення дефініції, зокрема запропоновано варіант означення ментальності як складного поняття, що означає сукупність, цілісну систему автоматизованих переконань, поглядів, уявлень індивіда як члена етнічної групи, що сформувалися на рівні колективного несвідомого. У контексті цього питання нами звернуто увагу на необхідність розрізнення понять «менталітет», «національний характер», «народна психологія», «духовність», оскільки наведені явища репрезентують різні рівні етнопсихологічного буття індивіда.

Відповідно до предмета нашого дослідження наведено систему дефініцій на означення поняття «код», зокрема виділено такі його особливості як: знаковість, здатність до зберігання й передачі інформації. У контексті літературознавчих досліджень, з'ясовано, що код виявляє себе через художній текст і виражає зміст смислів культури й цінностей відповідного народу. І, враховуючи специфіку психологічного й літературознавчого аспекту ментальності, нами подано власне визначення поняття «етноментальний код» як системи знаків або сигналів, що зберігає й

відтворює інформацію про сукупність переконань, уявлень і поглядів представників певного етносу, умови формування їх поведінкового типу, характеру й культурних цінностей на рівні духовних і матеріальних чинників. Також, нами окреслено можливості використання етноментальних досліджень під час аналізу художнього тексту, зокрема етнопсихологічних особливостей характеру письменника, його героя, етноментального матеріалу, основи твору і, відповідно, його художньо-естетичної й етнографічної цінності.

У другій частині першого розділу охарактеризовано основні чинники формування ідіостилю прозових творів М. Дочинця в етноментальному аспекті. На основі аналізу художніх текстів нами визначено, що концепція прози письменника в естетичному й філософському плані потребує ґрунтовних знань життя народу, його культури, ментальності, систематизації власного життєвого досвіду, набутих знань, загальнокультурної обізнаності. Проаналізувавши чинники формування ідіостилю прозаїка ми виділили основні ознаки його творчості: філософічність, багат шаровість, афористичність, локальність, християнізм, народнопоетичність і етноментальність. Ці риси вказують не лише на винятковість письменницької майстерності, але й на унікальність світосприйняття та художньої рецепції світу митця, що, у свою чергу, потребує ґрунтовного дослідження з боку сучасних літературознавців.

У відповідності до поставлених завдань наукового дослідження, у другій частині книги нам удалося розкрити специфіку зображення ментальності українців західного регіону в прозі М. Дочинця з урахуванням етнічних особливостей. Відомо, що українці, окрім загальних етнічних констант, вирізняються самобутністю культури, традицій, побуту, специфічністю рис характеру. Зображення унікальності світогляду жителів західної України нами було досліджено в романі «Горянин. Води Господніх русел».

У результаті вивчення сюжетних і позасюжетних елементів, ми дійшли висновку, що здійснювати аналіз твору, розподіляючи його на частини, враховуючи задану проблематику, недоречно, оскільки на першому плані не розвиток подій, а психологія горянина. Він є типовим представником жителя західного регіону України. На основі аналізу образу героя та символічних підтекстів роману, нами були виділені основні етноментальні маркери такі, як: домовитість, хазяйновитість, волелюбність, оптимістичність, міцність духу, терплячість, стійкий характер, рішучість, відданість землі, естетизм тощо. Отримані результати вивчення спеціальної літератури з проблем українського менталітету дали змогу з'ясувати, що така картина духовності горян зумовлена, перш за все, особливостями їх проживання в гірській місцевості, умовами побутування. Із метою глибшого дослідження світосприйняття закарпатців, також було охарактеризовано центральні образи-символи твору: Ріка, Бог, дерево, ліс, господарство. Зазначимо, що роман є найкращим зразком філософської прози М. Дочинця, що увібрала народну мудрість, тому за образом приборкання Ріки заховані вічні істини буття, серед яких незламність людського духу.

Нами було з'ясовано особливості етноментальних констант горян крізь призму народної мудрості в романі М. Дочинця «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії». Визначено, що твір займає одне з центральних місць у творчому доробку письменника. Він побудований на основі прийому документальності (на матеріалах життєпису) й продовжує індивідуальну концепцію героя в прозі письменника. У результаті аналізу тексту нам вдалося встановити, що епіграфи фокусують у собі основні ідейні маркери такі, як: Господь, монета, міст, на основі яких будується увесь сюжетно-композиційний і проблемно-тематичний план. Ці образи мають певне контекстуально-символічне значення й служать ключами до декодування ідейного змісту роману. Художнє осмислення життєпису Криничара є цінним ідейно-філософським джерелом, оскільки концентрує в собі складну систему поглядів, адаптованих до карпатського світобачення.

У процесі дослідження нами була виділена особливість роману в контексті заданої теми – безпосереднє зображення етноментальних констант горян. Варто зауважити, що розкриття унікальності духовного світу верховинців є наскрізним мотивом, що починається від фокусування ключових концептів фольклору (дим, вогонь, піч) до прямої характеристики русинів як окремого народу зі своєю колоритною культурою. Також нами було виокремлено систему інших етнічних маркерів, що формують ментальність закарпатців: пісня, праця, ремесло, релігія тощо. У результаті аналізу твору, можемо зробити висновок, що «Криничар» є зразком сучасної української елітарної прози.

Відповідно до плану наукової розвідки в наступному розділі нами було досліджено художньо осмислені автором вічні істини буття українців. Проаналізувавши роман «Вічник. Сповідь на перевалі духу» в аспекті синтезу різних мотивів, де провідним виступає мотив сучасного опришка, ми з'ясували, що твір утілює багатогранну систему народної філософії й етноментальних констант, а якісне мовно-стилістичне оформлення, метафоричність, психологізм, індивідуальний проблемно-тематичний діапазон визначають його реальну художньо-естетичну цінність. На основі історії життя Андрія Ворона втілено основні духовні константи верховинців. У вступній частині ми виділили етноментальні маркери такі, як: Говерла, гуцульська дримба, ватаг, ялівець, полонина, крем'янисте шкалля, ранець.

На основі аналізу ідейно-тематичного, проблемного та стильового рівнів тексту, нами було виокремлено також три смислові лінії, що втілюють найбільш яскраві етноментальні константи: опришківська або національна, філософська й світоглядна лінії. Такий спосіб аналізу, на нашу думку, розкриває героя з різних сторін, враховує позиції різнотипних відношень людини й світу. У дослідженні було з'ясовано, що на відміну від інших зразків прози письменника, у «Вічнику» автор виходить за межі простого конструювання природи чи господарства й уводить у сюжетну тканину твору мотив опришківства, у межах якого вперше розкриває проблему патріотизму.

На прикладі образу головного героя розкрито специфіку концепції персонажа прози М. Дочинця, що полягає в органічному синтезі традиції з елементами новаторства.

У наступній частині нашого дослідження ми дійшли висновку, що книги такого характеру, як «Многії літа. Благії літа», є популярними в сучасну епоху, оскільки дають відповіді на більшість актуальних запитань, не втрачаючи свої первісно народницькі джерела. Нами була здійснена спроба дослідження жанрових особливостей твору, де ми, незважаючи на загальноприйняті характеристики його як роману чи винятково релігійної книги, з'ясували, що він є результатом синтезу не лише міжжанрових, але й міжродових видів, не вміщується в межі конкретного прозового жанру, а комбінує в собі елементи повчання, послання, біографії, кулінарної, філософської літератури. Зображена в книзі концепція життя Андрія Ворона є відображенням ментальності й традиційних уявлень закарпатців про взаємозв'язок людини й природи. У цьому контексті ідейний діапазон концентрується у двох смислових лініях: матеріальній і духовній, що переплітаються й доповнюють одна одну.

Здійснений аналіз проблемно-тематичного рівня дав змогу схарактеризувати центральну проблему довголіття, навколо якої розкриваються й трактуються ментальні константи горян. Ці символічні концепти включають традиційний (обряди, звичаї, страви) і філософський аспект (рецепція світу верховинців). У тексті твору репрезентовано осмислення митцем морально-етичних констант крізь призму карпатського світогляду, де він актуалізує систему сучасних проблем буття. Нами була звернена особлива увага також на рецепцію християнського віровчення, у процесі дослідження якого виявлено, що християнство у творі представлено органічною частиною життя верховинця. Незважаючи на специфічний характер, за своєю природою такі ідеї відображають особливу рецепцію світу горян, яку ми прослідкували на прикладі молитв, зокрема ранкової молитви Андрія Ворона. Визначено, що в ній зосереджені ключові концепти

світогляду верховинців такі, як: утіха від роботи, душевне й фізичне здоров'я, радість від життя, любов, мир і доброта. Відзначимо, що «Многії літа. Благії літа» є зразком адаптації християнського віровчення до особливостей рецепції закарпатців, тому книга має не лише гносеологічну й когнітивну значимість, але й вирізняється своєю високою художньо-естетичною цінністю

Отже, проза М. Дочинця, за своїм характером, є зразком високоякісної української літератури на сучасному етапі. Його романи, синтезуючи елементи традиційності й філософічності, репрезентують новий індивідуальний тип творчості, цінність якого виявляється в універсальності критично-філософського й національного дискурсу та стильового моделювання. Кожен твір письменника, як складна образно-естетична система, концентрує в собі унікальність художнього осмислення автором етноментальних констант українського народу, неоднозначність трактування яких створює широке поле для наукових досліджень. Тому, вивчення ментально-символічних рівнів текстів М. Дочинця в національному аспекті є одним із провідних завдань сучасного літературознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. 10 сучасних українських письменників. *То є Львів*. 2019. URL: <https://inlviv.in.ua/suspilstvo/kultura/10-suchasnyh-ukrayinskyh-pysmennykiv>.
2. Андрущенко В. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
3. Афанасьев Ю. Историзм против эклектики: Французская историческая школа "Анналов" в современной буржуазной историографии. Москва, 1980.
4. Бахтин М. К методологии гуманитарных наук. *Эстетика словесного творчества*. 2-е издание. Москва : Искусство, 1986. 445 с.
5. Бедзір В. Мирослав Дочинець, Мукачево (Закарпаття): «Книжка зчитує твоє серце!». *Закарпатська правда*. 2014. URL: <https://karpatnews.in.ua/news/77482-myroslav-dochynets-mukachevo-zakarpattia-knyzhka-zchytiue-tvoie-sertse.htm>.
6. Бистрицький Е. Конфлікт культур та філософія толерантності. *Журнал «І»*. № 25 (2002).
7. Бондаренко С. Бар'єри нашої ери: щодо розвитку сучасної української літератури. *Літературна Україна*. 2012, № 18. С. 6.
8. Бреза І., Нитка В. Мирослав Дочинець: «Інші свої книги я практичної не читаю...». *Голос України*. 2013. № 27. С. 13.
9. Бреусенко-Кузнецов А. А. Ценностно-смысловая сфера личности как психологическая реальность. *Вісник ЧДПУ*. 2005. Т. 1. Вип. 31. С. 52-58.
10. Васьків М. Наративні особливості «Криничара» М. Дочинця: повчання через розповідь. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2013. Вип. 1 (29). С. 25-29.
11. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник»,

1994. 191 с.
12. Вегеш А. Інформаційний заряд літературно-художніх антропонімів роману «Вічник» Мирослава Дочинця. *Записки з ономастики*. 2015. Вип. 18. С. 74-83.
 13. Вегеш А. Промовистість назв романів Мирослава Дочинця. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2014. Вип. 2 (32). С. 8-12.
 14. Вегеш А. Символічні назви героїв у романі «Криничар» Мирослава Дочинця. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2015. Вип. 20. С. 23-27.
 15. Вегеш А. Специфіка літературно-художніх антропонімів роману «Світован» Мирослава Дочинця. Ужгород. 2016. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/22672/1/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%81%D1%96%D1%8F%20%D0%92%D0%95%D0%93%D0%95%D0%A8%20%28%D0%A3%D0%B6%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%29.pdf>.
 16. Вергелес Т. Мирослав Дочинець: Я – зачарована людина, що сумує за недосяжним. URL: https://zik.ua/news/2012/02/24/myroslav_dochynets_ya_zacharovana_lyudyna_shcho_sumuie_zha_nedosyazhny_m_335751.
 17. Візниця Ю. Національна ментальність та риси її українського виміру. *Український соціум: науковий журнал*. 2010. Вип. 2. С. 13-19.
 18. Власевич Т. Ментальність як вихідний вимір народного світобачення. *Вісник Львівського університету*. 2011. Вип. 1. С. 56-65.
 19. Вовченко Г. Народна стихія і мовний портрет у прозі М. Дочинця. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2016. Вип. 2 (36). С. 341-345.
 20. Воловик В. Вступ до філософії : навчальний посібник. Запоріжжя : Просвіта, 2000.

21. Воронкова В. Исследование проблемы европейского менталитета. *Менталітет та протиріччя сучасного українського суспільства : політологічні, соціологічні, культурологічні аспекти* : Тези доповідей та виступів загальноукраїнської науково-практичної конференції. Запоріжжя, 1994. Част. 3. С. 87–93.
22. Воронова О. Етнопсихологія: курс лекцій. Мукачево : МДУ, 2019. 50 с.
23. Вунд В. Психологія народів. Москва. Ексмо, 2002. 864 с.
24. Гегель Г. Феноменологія духу. Київ : Основи, 2004. 548 с.
25. Гегель Г. Феноменологія духу. Київ : Основи, 2004. 548 с.
26. Гердер Й. Ідеї до філософії історії людства. Москва : Наука, 1977. 703 с.
27. Гнатенко П. Український національний характер. Київ : ДОК-К, 1997. 271 с.
28. Гоголь М. Зібрання творів : у 7 томах / за ред. М. Жулинського. Київ : Наукова думка, 2008. 256 с.
29. Горват В. Про зустріч із закарпатським письменником Мирославом Дочинцем у Виноградіві та про нову еру в історії людства. *Новини Закарпаття*. 2012. № 77. С. 6.
30. Грабовський С. Українська людина та українське буття. *Сучасність*. 1997. № 3. С. 5-6.
31. Гром'як Р., Ковалів Ю., Теремко В. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
32. Гуревич А. От истории ментальностей к историческому синтезу. *Споры о главном*. Москва, 1993.
33. Декарт Р. Міркування про метод. Москва : Академічний проект, 2019. 322 с.
34. Демидюк Л. Загадка популярності Мирослава Дочинця. *Погляд*. 2012. URL: <http://poglyad.com/blog-109/post-1546>.
35. Добжанська Л. Мирослав Дочинець – автор, що розмовляє афоризмами.

2017. URL: <http://rtv.in.ua/?p=3377>.
36. Додонов Р. Этническая ментальность : опыт социальнофилософского исследования. Запорожье : Тандем-У, 1998. 192 с.
 37. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. Київ : Либідь, 2001.
 38. Дочинець М. «Всі мої книги – про потребу прямостояння і прямоходіння душі»: інтерв'ю з письменником Мирославом Дочинцем. *Новини Закарпаття*. 2012. № 52/53. С. 13.
 39. Дочинець М. «Книжка – це зворушливі моменти зустрічі із власною душею: бесіда з письменником Мирославом Дочинцем. *Літературна Україна*. 2010. № 43. С. 4.
 40. Дочинець М. «Криничар – це духовний брат Вічника»: бесіда з письменником Мирославом Дочинцем. *Літературна Україна*. 2012. № 33. С. 5.
 41. Дочинець М. Від книги до мети. *Академічний майстер-клас – авторський проект Ірини Фаріон*. URL: www.vid-knyhy-domety.info/ukr/avtory/myroslav-dochynets.html.
 42. Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачево : Карпатська вежа, 2017. 280 с.
 43. Дочинець М. Горянин. Води Господніх русел. Мукачево : Карпатська вежа, 2013. 311 с.
 44. Дочинець М. Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Мукачево : Карпатська вежа, 2017. 331 с.
 45. Дочинець М. Многії літа. Благії літа. Заповіти 104-річного карпатського мудреця – як жити довго, в здоров'ї, щасті і радості. Мукачево : Карпатська вежа, 2017. 148 с.
 46. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение ; пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. Москва : Канон, 1995. 352 с.
 47. Дячишин Б. Прочитане залишається. *Дзвін*. 2015. № 1. С. 180-181.

48. Енциклопедія історії України / Ред. кол. В. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2009. Т. 6. 790 с.
49. Етнопсихологічне підґрунтя політичної активності українства (до постановки проблеми). *Персонал*. 2005. № 1. С. 18-22.
50. Етнопсихологія українців. URL: <http://www.psuhologia.in.ua/images/dustan/etno5.pdf>.
51. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
52. Жила С. «Вічник» Мирослава Дочинця – «роман про силу людського духу»: вивчення твору в середній школі та виші. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 5. С. 12-18.
53. Жила С. Концепція вічного буття національної людини і національного світу за романом «Вічник» Мирослава Дочинця: вивчення твору в середній школі та виші. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2016. Вип. 2 (36). С. 10-16.
54. За чесне, правдиве, довірливе слово. *Слово Просвіти*. 2013 URL: <http://slovoprosvity.org/pdf/2013/slovo2013-23.pdf>.
55. Зборовський Г. Історія соціології : навч. посібн. Москва : Гардаріки, 2007. 608 с.
56. Іванишин В. Нариси з теорії літератури : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 256 с.
57. Ісак М. Природа і душа не терплять порожнечі. *Новини Закарпаття*. 2011. № 37. С. 6.
58. Іщенко О. Роман «Горянин» Мирослав Дочинця: екокритичний ракурс. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 24. С. 27-30.
59. Капленко О. Філософія прози Мирослава Дочинця. *Українська та світова література в сучасному контексті* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. Ніжин : «Орхідея», 2014. С. 40-46.

60. Кириленко Н.І. Влізько І.Л. Етнокультурні коди в художній тканині поезії «Шістдесятників» : монографія. Суми : Видавництво СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. 86 с.
61. Кириленко Н.І., Зякун А.О. Етноментальні маркери духовно-буттєвого універсуму українців у романі Мирослава Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 31(70) № 2. 2020. С. 195-200.
62. Кириленко Н.І., Зякун А.О. Художня репрезентація етнокультурних кодів у романі Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел». *«Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2020. Вип. 13 (Copernicus).
63. Козак С. Мирослав Дочинець: «У творчості мене цікавить не правда історії, а правда серця». *Літературна Україна*. 2013. № 47. С. 10-11.
64. Константинова К. Письменник Мирослав Дочинець: «Євромайдан – це не казочка. Ще буде велика і страшна боротьба». *ZN*. № 48. URL: <https://dt.ua/personalities/pismennik-miroslav-dochinec-yevromaydan-ce-ne-kazochka-sche-bude-velika-i-strashna-borotba-.html>.
65. Костомаров М. Дві руські народності. Київ : Бібліотека газети «День», 2012. 72 с.
66. Костюк Л. Етноментальний аспект української художньої культури як засіб самопізнання. *Молодь і ринок*. 2016. № 8. С. 52-56.
67. Костюк Л. Індивідуалізм української ментальності як суспільний феномен. *Проблеми гуманітарних наук* : зб. наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. Вип. 27. Філософія. С. 35-44.
68. Котик І. Шевченківська премія: чи будуть реформи?. *Український журнал*. 2014. № 3. С. 22-24.

69. Кравчук О. Закони грошей та людяності – «Криничар» М. Дочинця. *ВолиньPost*. 2014. URL: <http://www.volynpost.com/blogs/1374-zakony-groshej-ta-lyudianosti-krynychar-m-dochyncia>.
70. Кримський С. Архетипи української культури. *Феномен української культури*. 1996. № 8. С. 97-98.
71. Кузан В. Старий і ріка. *Літературна Україна*. 2013. № 46. С. 7.
72. Кульчицький, О. Риси характерології українського народу. *Енциклопедія українознавства : у 2-х т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Куделі. Мюнхен–Нью-Йорк : Молоде життя, 1949. Т. 1. С. 708-718.*
73. Леві-Строс К. Структурна антропологія ; пер. з фр. К. Р. Гераченцева. Київ : Основи, 2000. 594 с.
74. Липа Ю. Призначення України. Львів, 1991. 287 с.
75. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського анархізму. Київ-Філадельфія, 1995. – С. 23.
76. Лотман Ю. Внутрі мислящих миров. Человек-текст-семиосфера-история. Москва : Языки русской культуры, 1996. 464 с.
77. Луценко Н. Аромат гіркуватого шоколаду від Мирослава Дочинця. *Новини Закарпаття*. 2009. № 57/58. С. 22.
78. Місце Мирослава Дочинця в сучасній українській літературі. *Заповікі*. URL: <http://zw.ciit.zp.ua/index.php/>.
79. Пагиря В. «Душа Мукачева». *Новини Закарпаття*. 2008. № 55/56. С. 21.
80. Папіш М. М. Дочинець «Я черпаю скарби Карпат – для всієї України. *Новини регіону*. Берегово. 2013. № 6. С. 7.
81. Пахаренко В. Основи теорії літератури. Київ : Генеза, 2009. 296 с.
82. Поліщук Т. Шевченківський комітет оголосив переможців 2014 року: львів'яни, донеччани і киянка. *День*. № 29. С. 11.
83. Потебня О. Думка і мова. Київ : СІНТО, 1993. 191 с.
84. Пруст М. У пошуках утраченого часу. На Сваннову сторону. Харків : Фоліо, 2009. 380 с.

85. Римаренко Ю. Основи етнодержавства: підручник / за ред. Ю. І. Римаренка. Київ : Либідь, 1997. 656 с.
86. Савицька О., Співак Л. Етнопсихологія. Київ : Каравела, 2011. 264 с.
87. Свентах А. Той, хто пройшов крізь Закарпаття. *Високий замок*. 2012. С. 10.
88. Сверстюк Є. Мудрість серця. Про книжку Мирослава Дочинця «Вічник». *День*. 2012. № 13/14. С. 23.
89. Сковорода Г. Сад божественних пісень. Харків : Фоліо, 2009, 287 с.
90. Скорина Л. «На своєму березі...»: необов'язкові міркування про книгу Мирослава Дочинця «Горянин». *Буквоїд*. URL: bukvoid.com/ua/reviews/books/2013/04/04/083207.html.
91. Слабошпицький М. Це вже окремий материк: проза Мирослава Дочинця. *Слово Просвіти*. 2013. № 6. С. 13.
92. Словник української мови у двадцяти томах. Київ : Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2016. Т.7. С. 207.
93. Словник української мови у двадцяти томах. Київ : Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2017. Т. 8. С. 602.
94. Соболева Н. І. Соціологія суб'єктивної реальності / Соболева Н. І. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2002. – 296 с.
95. Сорока П. «Горянин»: руслами господніх вод. *Українська літературна газета*. 2013. № 24. С. 18.
96. Сорока П. Голос мудрої любові. *Літературна Україна*. 2014. № 44. С. 7.
97. Сорока П. Гра з часом і простором. *Дзвін*. 2015. № 9. С. 177-178.
98. Сорока П. Колекція родового часу. *Дніпро*. 2016. № 6. С. 190-192.
99. Социальная идентичность и самоэффективность в процессе кросс-культурной адаптации личности. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави : зб. наук. праць / за заг. ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. В. О. Васютинський. Київ, 2005. Вип. 4. С. 475-482.*

100. Спіноза Б. Про Бога, людину і її щастя. Москва : Азбука, 2016. 448 с.
101. Старавойт І. С. Західноєвропейська та українська ментальності: збіг і своєрідності. Філософського-історичний аналіз : автореф. дис. д-ра філос. наук: 09.00.03 / Інститут філософії НАН України, Київ, 1997. 25 с.
102. Стражний О. Український менталітет. Київ : Книга, 2008. 368 с.
103. Сучасна українська література. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%>.
104. Тально О. Художні особливості прози Мирослава Дочинця. *Пріоритети сучасної філології: теорія і практика*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Ужгород, 10-11 лютого 2017 р.) Херсон : Гельветика, 2017. С. 38-40.
105. Тимошук Я. М. Дочинець «Українську культуру потрібно любити... грішми». *День*. 2012. № 164/165. С. 23.
106. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
107. Фасоля Т. Вороняча мудрість від Мирослава Дочинця. *ЛітАкцент*. URL: Litakcent.com/2013/02/20/voronjacha-mudrist-vid-myroslava-dochyncja/.
108. Февр Л. Бої за історію. Москва : Наука, 1991. 635 с.
109. Федака С. Старий і Ріка: про роман М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел». *Слово Просвіти*. 2013. № 44. С. 14.
110. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. Київ : Основа, 1998. 709 с.
111. Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 248 с.
112. Хланта І. «Письмо густе й відшліфоване». До 50-річчя від дня народження Мирослава Дочинця. *Срібна Земля*. 2009. № 25. С. 11.
113. Храмова В. До проблеми української ментальності. *Українська душа*. Київ : Фенікс, 1992. С. 73-81.
114. Хрипко С. Етнічна культура українців. <http://iff.kubg.edu.ua/pro-fakultet/kafedry/2016-06-15-08-14-59/sklad.html?pid=349&sid=585>.

115. Червоненко В. Мирослав Дочинець: У мого героя такі ж пригоди, як у Монте-Крісто. *Українська правда життя*. URL: <https://life.pravda.com.ua/book/2013/11/7/142513/>.
116. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Філософія Григорія Сковороди. 2005. 400 с.
117. Читачі про книги Мирослава Дочинця. *Мирослав Дочинець – офіційна сторінка*. URL: <https://miroslav-dochinets.com/%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B3%D1%83%D0%BA%D0%B8.html>.
118. Шемшученко Ю. Юридична енциклопедія. Київ. «Укр. енцикл.», 1998. URL: <http://leksika.com.ua/19620128/legal/oprishkivstvo>.
119. Штейнталь Г., Лацпрус М. Мысли о народной психологии. Санкт-Петербург, 1897. 98 с.
120. Шутко М. Мирослав Дочинець: «Я своє зробив – написав книгу». *Новини Закарпаття*. 2012. URL: <https://zakarpattya.net.ua/Zmi/96266-Myroslav-Dochynets-IA-svoie-zrobyv-%E2%80%94-napysav-knyhu>.
121. Щербаківський В. Формация української нації: Нарис праісторії України. Прага, 1941. 147 с.
122. Щур О. Український Коельйо: Мирослав Дочинець зумів угадати запити. URL: <http://folwark.in.ua/viewtopic.php?f=26&p=86705&t=2887>.
123. Юнг К. Архетип і символ. Москва : Канон +РООІ «Реабілітація», 2016. 336 с.
124. Як розпізнати українця: зовнішність і характер нації. *Про Львів*. URL: <https://prolviv.com/blog/2017/05/23/iak-rozpiznaty-ukraintsia-zovnishnist-kharakter-natsii/>.
125. Якимчук Л. М. Дочинець «Шевченко постійно нам готує, мобілізує наш дух до боротьби». *Український журнал*. 2014. № 3. С. 44-46.
126. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен : УВУ, 1993. 217 с.
127. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах.

Перший український педагогічний конгрес 1935 р. Львів : Рідна школа, 1938. С. 16-88.

128. Яцків М. Фразеологічна картина світу в романі Мирослава Дочинця «Вічник». *Науковий вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка. Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. Вип. 38. С. 386-391.*

Додаток А**Методичні рекомендації щодо проведення уроків позакласного читання і факультативних занять у старших класах у закладах загальної середньої освіти за творчістю М. Дочинця**

М. Дочинець – письменник, творчість якого визнана в літературному світі України і є зразком сучасної української елітарної прози. Чинна шкільна програма для загальноосвітніх навчальних закладів із української літератури 5-9 класів і програма для 10-11 класів не подає життєтворчість М. Дочинця для обов'язкового вивчення на уроках літератури. Лише в школах Закарпатської області постать прозаїка розглядають під час вивчення літератури рідного краю. Проте, вважаємо, що знання творчості письменника, який був нагороджений найвищою відзнакою – Національною премією України імені Тараса Шевченка, є невід'ємною складовою формування всебічно розвиненої особистості в контексті Нової української школи.

Студіювання життєтворчості М. Дочинця доцільно здійснювати на уроках позакласного читання чи факультативах із української літератури. Варто звернути увагу на те, що такі уроки мають базуватися не лише на аналізі художнього тексту, але й залученні інших видів мистецтва, міжпредметних зв'язків, що допоможуть учням ближче ознайомитися зі специфікою культури та світобачення українців Західного регіону.

Вивчення творчості письменника доречно розпочати з опрацювання основних дат чи подій із біографії митця, що вплинули на формування його творчого таланту. Ефективними, на нашу думку, є завдання прослідкувати еволюцію чи художнє відображення біографічних елементів безпосередньо у зразках прози письменника (новели, романи, афоризми, приказки, прислів'я тощо). На цьому етапі також пропонуємо використовувати відеозаписи інтерв'ю з М. Дочинцем, перегляд сторінки у мережі Фейсбук тощо. Із метою мотивації навчальної діяльності учнів та зацікавленні їх у прочитанні творів письменника, доречно ознайомити школярів із відгуками, критичними

замітками, короткими рецензіями на книги прозаїка. Після прочитання текстів запропонувати учням написати власний відгук, порівняти його з іншими (методи «Займи позицію», «Коло ідей», «Акваріум», «Прес» тощо).

Аналіз художніх творів М. Дочинця має виконуватися з опорою на досвід учня, рівень його історичних, географічних, філософських знань. Важливим етапом є словникова робота, оскільки більшість текстів письменника містять діалекти, незнайомі для учня-читача. Із метою здійснення більш ґрунтовного аналізу твору, доречно враховувати не лише сюжетотворчі, змістові компоненти, але й елементи форми твору (художня мова, заголовок, особливості композиції, структурування тексту, епіграфи тощо). Такий аналіз створить умови, перш за все, для кращого розуміння й визначення реальної ідейно-естетичної оцінки прози митця. Увагу учнів слід звертати й на художню цінність філософських вставок у всіх романах М. Дочинця, яку роль вони відіграють у формування загального смислу твору, виокремленні концепту творчості в цілому.

Ураховуючи особливості прози М. Дочинця та вікові особливості учнів, доцільно проводити інтерактивні форми уроків, зокрема урок-подорож, урок-екскурсія, урок-творчий звіт, урок-роздум, урок-пошук тощо. Оскільки вивчення творчості письменника відбувається в старшій школі, важливою характеристикою такого виду навчальної діяльності є її комунікативна спрямованість, самостійність, дослідницький характер, критичність, міжпредметність і креативність. На етапі узагальнення й систематизації знань завдання можуть мати порівняльний і дослідницько-пошуковий характер.

Наприклад:

- порівняйте особливості зображення природи або світосприйняття у прозових творах М. Дочинця і М. Коцюбинського;
- знайдіть елементи імпресіонізму/експресіонізму/символізму у романах письменника;
- порівняйте особливості національного характеру українців у творах

М. Дочинця й І. Нечуя-Левицького.

Такі форми роботи не лише сприятимуть більш глибокому ознайомленню учнів із прозою сучасного письменника, але й актуалізують отриманні знання вивченого матеріалу з літератури попередніх періодів. Самостійність і проблемність на цьому етапі активізують навчальну діяльність учнів, створять умови для здійснення майбутньої наукової пошукової роботи.

Підсумки опрацювання й осмислення учнями творів письменника ефективно здійснити, використавши проектні технології з обов'язковим творчим компонентом. Такі види роботи повинні супроводжуватися засобами візуалізації (мультимедійна презентація, відео, буктрейлер, плакати, творчі карти, інтелектуальні карти тощо). Дослідження творчості прозаїка доцільно завершити аналізом місця постаті М. Дочинця серед представників сучасної української літератури: визначенням особливостей творчого стилю письменника, порівняльним аналізом із іншими письменниками України та світу, прогнозуванням характеру подальшого творчого вектору митця.

Пропонуємо орієнтовні теми уроків позакласного читання з вивчення творчості М. Дочинця в 10-11 класах із урахуванням предмету наукового дослідження:

- Високість людського духу як домінанта творчості М. Дочинця. Роман «Горянин. Води Господніх русел»;
- Народна мудрість Андрія Ворона в романі М. Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу»;
- Життєві дороговкази книги М. Дочинця «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії»;
- «Многії літа. Благії літа» як книга життя сторічного горянина.

Коло тем факультативних занять доречно більш розширити й поглибити з метою всебічного вивчення художніх текстів. Під час факультативів пропонуємо ефективно використовувати відеозаписи, що демонстрували б природу Закарпаття, особливості побутування й мови

місцевих жителів тощо. Окремо слід звернути увагу на урок вивчення біографії письменника, під час якого можна запропонувати замість простих біографічних матеріалів відео-інтерв'ю з прозаїком, ознайомити учнів із даними інтернет-спілкування або створити творчо-біографічний фотоальбом митця.

На таких заняттях доречно буде здійснити не лише системно-цілісний аналіз романів, але опрацювати окремі уривки, деталі, мотиви творів. Наприклад, для сучасних учнів цікавим буде аналіз мотиву грошей і збагачення, що розкривається в романі «Криничар» або ж система порад щодо збереження здорового тіла з книги «Многії літа. Благії літа». У межах роботи під час факультативу доречно запропонувати учням створити й оформити розповідь у формі комплексу актуальних рекомендацій в соціальній мережі Instagram і поширити серед друзів. Або написати пост про вплив грошей на фізичну і духовну сферу людини. За можливості вчитель може організувати онлайн-конференцію або онлайн-листування із письменником.

На факультативних заняттях учні можуть ознайомитися з іншими творами прозаїка, зокрема нещодавно опублікованими («Збирання попелинок» (2019), «Діти папороті» (2020), «Золотий час. Одкровення карпатського знатника» (2020)). На основі цього простежити еволюцію стилю письменника, проблемно-тематичного плану його художніх текстів тощо. Окреме заняття доцільно буде спрямувати на аналіз художньої мови романів М. Дочинця, звертаючи увагу на афористичність, змістовність, багатшаровість і народнопоетичність текстів прозаїка.

Ураховуючи вище наведені рекомендації, наводимо систему орієнтовних тем для факультативних занять:

- «...хист писемний – то дар Святого Духа» як кредо життя і творчості М. Дочинця;
- Особливості творчості М. Дочинця в літературно-критичному контексті;

- Утілення народної свідомості у творчому доробку М. Дочинця (на прикладі великої прози);
- «Горянин. Води Господніх русел» – роман про мудрість любові та силу людського терпіння;
- Роман М. Дочинця «Горянин» як широка картина етнічної духовності горян;
- Символічність образів роману М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»;
- Сповідальність великої душі в романі М. Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу»;
- Філософічність і традиційність як головні ознаки творчого доробку М. Дочинця: роман «Вічник. Сповідь на перевалі духу»;
- Роман «Вічник. Сповідь на перевалі духу» як документ мудрого серця М. Дочинця;
- Секрети карпатського довголіття від М. Дочинця в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу»;
- «Криничар» М. Дочинця як символічний щоденник духовного буття людини;
- Унікальність проблемно-тематичного діапазону в романі М. Дочинця «Криничар»;
- Універсальні рецепти життя Андрія Ворона в книзі «Многії літа. Благії літа».

Така тематика уроків позакласного читання й факультативних занять, на нашу думку, не лише розкриє унікальність творчості закарпатського письменника, але й сформує в учнів позитивне бачення сучасної літератури як високоякісного продукту. У межах поданих тем школярі зможуть закріпити основні літературознавчі поняття – такі, як «прозова мова», «роман», «сюжет», «позасюжетні елементи», «композиція», «герой», «характер», «мотив» тощо, безпосередньо ознайомитися з найкращими

зразками творчого доробку М. Дочинця, здійснити їх аналіз, розвинути критичне мислення та творчі здібності під час дослідження проблемно-тематичного, ідейного й стильового рівнів творів. Окрім того, ці методичні рекомендації, ураховуючи основні положення Нової української школи, спрямовані на формування літературної компетентності учнів, їх естетичних смаків, критичної думки, виховання школярів як всебічно розвинених особистостей і громадян України.

Додаток Б

Методична розробка спецкурсу «Етноментальні маркери духовно-буттєвого універсуму українців у прозі Мирослава Дочинця»

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	Освітній ступінь: магістр	Вибіркова	
Загальна кількість годин – 120		Рік підготовки:	
		1-й	1-й
		Семестр	
		1-й	1-й
		Лекції	
		16 год.	4 год.
		Практичні, семінарські	
		20 год.	4 год.
		Самостійна робота	
		80 год.	110 год.
		Вид контролю: залік	

1. Мета вивчення навчальної дисципліни

Мета: формувати національно свідому, всебічно розвинену особистість студента з високими моральними якостями, здатністю до свідомого суспільного вибору з метою розвитку інтелектуального, творчого, культурного потенціалу українського народу засобами художньої літератури.

Завдання: поглибити знання студента про специфіку сучасної української літератури, сприяти розумінню змісту і значення текстів сучасної художньої прози з етнічним компонентом, вдосконалити вміння пошукової, дослідницької, наукової роботи з творами та літературно-критичними працями, враховуючи принципи академічної доброчесності, підвищити рівень професійної компетенції здобувача освіти, творчо поєднувати здобуту теоретичну інформацію з різними прийомами філологічного аналізу текстів; формувати вміння висловлювати особисту думку, тлумачити зміст, філософський підтекст художнього твору; показати місце творчості письменника в літературному процесі України та світу.

Методи, методики та технології: аналіз, синтез, описовий, біографічний, культурно-історичний, компаративний, структуралістський, психоаналітичний, проблемний, дослідницький, частково-пошуковий, інтерактивно-комунікативний (вебінари, тренінги, презентації, дистанційні освітні технології) та методики формування загальних і професійних (фахових) компетентностей.

2. Передумови для вивчення дисципліни

Перелік дисциплін, які мають бути вивчені раніше:

Вступ до літературознавства

Вступ до мовознавства

Українська література

Філософія

Психологія

Історія України

Зарубіжна література

3. Результати навчання за дисципліною

У результаті вивчення навчальної дисципліни магістрант повинен

знати:

- предмет і завдання курсу, зв'язок з іншими дисциплінами, провідні методи;
- поняття етнічної ментальності та її роль в процесі національної ідентифікації;
- основні риси української ментальності;
- особливості художньої рецепції етнічної ментальності в творах сучасної літератури, зокрема романах М. Дочинця;
- специфіку художніх текстів М. Дочинця в контексті аналізу етноментальних кодів прозової творчості письменника;

вміти:

- розрізняти поняття «ментальність», «менталітет», «етнічна психологія», «національний характер»;
- самостійно опрацьовувати наукові першоджерела, періодичні видання, словники, довідники, критичну літературу;
- опрацьовувати й порівнювати концепції, підходи до різних питань, визначаючи й аргументуючи власну позицію щодо проблеми;
- аналізувати художні тексти письменника, враховуючи особливості художньої рецепції етнічної ментальності українців західного регіону.

4. Критерії оцінювання результатів навчання

Кількість балів за всі види навчальної діяльності	Критерії оцінювання навчальних досягнень студента
90 - 100	А - отримують студенти, які були активними на всіх заняттях, засвідчують високий рівень осмислення вивченого, виявляють вміння логічно, аргументовано аналізувати, узагальнювати, давати критичну оцінку критичному матеріалові, подають чіткі визначення термінів, виявляють творчі здібності в опрацюванні певних питань, чітко простежують історію літературного явища,

	вміють кваліфіковано вести дискусію. Відповіді не містять фактичних і мовленнєвих помилок.
82 – 89	В - отримують студенти, які відповідали на всіх заняттях, добре володіють навчальним матеріалом, виявляють уміння аналізувати, узагальнювати, знають визначення термінів, більшість теоретичних положень підтверджують прикладами; є спроби виконати проблемні завдання; спостерігається вміння коментувати літературні явища; відповіді не містять фактичних помилок, наявні окремі мовленнєві огріхи.
74 – 81	С - мають студенти, які відповідали на кожному занятті, уміють не лише відтворити зміст лекції, але й переказують самостійно опрацьований матеріал за кількома джерелами, відповідають на питання, знають визначення термінів, але відповіді не завжди конкретизовані прикладами, трапляються фактичні і мовленнєві помилки.
64 – 73	Д - набирають ті студенти, які постійно працювали на заняттях, можуть відтворити матеріал лекції, при відповідях користуються самостійно укладеним конспектом; намагаються подати визначення термінів, але не завжди можуть навести приклади; не готові виконувати проблемні завдання; відповіді містять фактичні і мовленнєві помилки. Магістранти здійснюють мислительну діяльність під керівництвом керівника.
60 – 63	Е - отримують студенти, які відтворюють матеріал лекції, переказують самостійно опрацьований матеріал. Магістранти відповідають на питання, але у відповідях не точно подані визначення термінів, відповіді не конкретизовані прикладами, застосовують набуті знання лише у стандартних ситуаціях, наявні спрощені висловлювання; розумові операції фрагментарні або елементарні.
35 – 59 балів	FX - (з правом перескладання) мають студенти, які відтворюють половину матеріалу лекції чи самостійно опрацьованого матеріалу. Відповіді характеризуються низьким рівнем усвідомлення, завчені напам'ять матеріали не можуть чітко пояснити, відсутні приклади; відповіді містять фактичні неточності і мовленнєві помилки.
1 – 34 балів	F - (без права перескладання) отримують ті студенти, які епізодично відтворюють теоретичний матеріал на рівні уривчастого переказування конспекту лекції, порушена послідовність відповідей, магістранти не завжди розуміють суть питання, не можуть застосувати набуті знання в елементарних

	стандартних ситуаціях, часто використовують недоречно чужі думки; відповіді містять грубі фактичні помилки.
--	---

Розподіл балів

Поточний контроль									Разом	Сума
РОЗДІЛ 1				РОЗДІЛ 2						
Т 1.1	Т 1.2.	Т 1.3.	Т 1.4.	Т 2.1.	Т 2.2.	Т 2.3.	Т 2.4.	Т 2.5.		
Поточний контроль									45	100
5	5	5	5	5	5	5	5	5		
Контроль самостійної роботи									55	
7	6	6	6	6	6	6	6	6		

Т 1.1, Т 1.2 ... Т2.4 – теми розділів

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для екзамену, заліку, курсового проекту (роботи), практики
90 – 100	A	Відмінно
82 – 89	B	Добре
74 – 81	C	
64 – 73	D	
60 – 63	E	Задовільно
35-59	FX	
1 – 34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

5. Засоби діагностики результатів навчання

Тести, проекти, есе, реферати, презентації результатів виконаних завдань та досліджень.

6. Програма навчальної дисципліни

Розділ 1 Теоретико-методологічні основи дослідження ментальності

Тема 1. Ментальність як ідентифікаційний чинник духовно-матеріального буття нації.

Тема 2. Проблема етнічної ментальності в контексті психологічної науки.

Тема 3. Феномен української ментальності: особливості духовно-буттєвого універсуму українців.

Тема 4. Етноментальний аспект української художньої літератури.

Розділ 2. Етноментальний аспект творчості Мирослава Дочинця

Тема 1. Ідіостиль прози М. Дочинця як засіб вираження етнічної ментальності українців.

Тема 2. Ментально-символічні підтексти роману М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел».

Тема 3. Художнє осмислення народної мудрості як джерело існування національних модусів і полісимволічності в романі М. Дочинця «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії».

Тема 4. Художнє модулювання сучасного опришка в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу».

Тема 5. Філософія життя сторічного горянина як духовний код українців в книзі М. Дочинця «Многії літа. Благії літа».

7.1. Інформаційний зміст навчальної дисципліни

Розділ 1 Теоретико-методологічні основи дослідження ментальності

Тема 1. Ментальність як ідентифікаційний чинник духовно-матеріального буття нації.

План

1. Ментальність і етнічна ментальність як філософське, соціологічне, психологічне й літературознавче поняття (праці Р. Емерсона, Л. Леві-Брюля, Л. Февра та інших).
2. Особливості потрактування ментальності в працях М. Костомарова, О. Потебні та Д. Чижевського. Ментальність й історія, ментальність і мова.
3. Дискусійність досліджень поняття ментальності в сучасній українській науці.
4. Роль знань про ментальний склад нації в художній творчості письменника.

Тема 2. Проблема етнічної ментальності в контексті психологічної науки

План

1. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь науки та спосіб дослідження ментальності особистості.
2. Історичний розвиток етнічної психології.
 - 2.1. Ідея пізнання народного духу Г. Штейнталя та М. Лацаруса.
 - 2.2. Історична зумовленість виникнення етнопсихологічних досліджень в Україні.
 - 2.3. Вивчення психології етносу в Україні на сучасному етапі.
3. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації

Тема 3. Феномен української ментальності: особливості духовно-буттєвого універсуму українців.

План

1. Історичні виміри української ментальності.
2. Ментальність українця як унікальне етнічне та соціопсихологічне явище:
 - 2.1. Етнічні складники ментальності українця;
 - 2.2. Соціопсихологічні риси українського характеру;
 - 2.3. Мова як центр розвитку національної психології.
3. Риси української ментальності: кордоцентризм, антеїзм, індивідуалізм, релігійність, осілість, консерватизм, містицизм, софійність тощо. (Зверніться до праці О. Стражного «Український менталітет»).
4. Українська ментальність в умовах сучасності.

Тема 4. Етноментальний аспект української художньої літератури.

План

1. Український фольклор як основне джерело знань про ментальний склад нації (народний епос, народні думи, історичні пісні, родинно та календарно обрядові пісні).
2. Особливості художнього втілення української ментальності в літературі кінця XVIII-початку XIX століття (на прикладі творчості І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка).
3. Художнє вираження національного характеру українців у творах Т. Шевченка та П. Куліша.
4. Етноментальний аспект літератури кінця XIX століття (І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Карпенко-Карий та інші).
5. Домінанти національного характеру й культури у творах Лесі Українки, М. Коцюбинського та представників «Покутської трійці».
6. Вияви етноментальності у творчості письменників XX-XXI століття на ідейному, проблемно-тематичному і образному рівні художнього тексту.

Розділ 2. Етноментальний аспект творчості Мирослава Дочинця

Тема 1. Ідіостиль прози М. Дочинця як засіб вираження етнічної ментальності українців.

План

1. Передумови формування та джерела творчого таланту М. Дочинця (Карпатська місцевість, родина, професійне самовизначення тощо).
2. Основні ознаки ідіостилю письменника: філософічність, багат шаровість, афористичність, народно поетичність, християнізм, етноментальність тощо.
3. Творчість М. Дочинця в літературно-критичному вимірі.

Тема 2. Ментально-символічні підтексти роману М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел».

План

1. Образ горянина в духовно-матеріальному дискурсі. Роль зображення «кревного роду» горянина в декодуванні етноментальної картини життя Західної України.
2. Бог, природа й господарство як провідні етноментальні константи горян.
3. Полісимволічність образу Ріки в українській культурі й романі. Ріка й старий.
4. Етноментальні характеристики філософії життя верховинців: «мудрість любові, пам'ять серця, сила терпіння і високість людського духу».
5. Етнографічний аспект роману. «Горянин» - енциклопедія життя Закарпаття.
6. Афористичність мови твору як засіб вираження етноментальних маркерів горян.

Тема 3. Художнє осмислення народної мудрості як джерело існування національних модусів і полісимволічності в романі М. Дочинця «Криничар. Діряюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії».

План

1. Хронотоп художнього тексту в контексті аналізу ментальності горян. Роман «Криничар»— зразок «літератури дому» М. Дочинця.
2. Особливості художнього потрактування релігійності як ознаки ментальності етносу й творчого ідіостилю письменника.
3. Філософічність тексту як спосіб вираження народної мудрості верховинців. Основні образи-символи роману.
4. Специфіка художнього відтворення національного характеру українців на прикладі зображення головних героїв твору

Тема 4. Художнє модулювання сучасного опришка в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу».

План

1. Специфіка зображення концепції образу Андрія Ворона як носія ментальності українця західного регіону.
2. Рецепція ментальності українців в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу»:
 - 2.1. Світогляд західного українця в контексті аналізу особливостей художнього моделювання мотиву опришківства. Питання національної ідеї крізь призму поглядів Андрія Ворона.
 - 2.2. Синкретизм язичництва і християнства в романі. Особливості світосприйняття горн в умовах єдності життя з природою.
 - 2.3. Ментально-символічне значення ключових образів твору: хлібу, землі, дому, лісу, Карпат тощо.
3. Проблема вічності буття як спосіб зображення правічних укладів життя горян.

Тема 5. Філософія життя сторічного горянина як духовний код українців в книзі М. Дочинця «Многії літа. Благії літа».

План

1. Традиційність/новаторство поглядів Андрія Ворона на буттєвість людини та її потреб у творі.
2. Особливості художнього втілення духовно-матеріальної культури горян: традиційний (обряди, звичаї, страви) і філософський (рецепція світу верховинців) аспект у книзі «Многії літа. Благії літа».
3. Ідея «природності людини» як основа філософської системи буття українців (горян).
4. Релігійність як складова частина етнічної ментальності українського народу (на прикладі заповітів Андрія Ворона). Специфіка художнього вираження християнського вчення у книзі «Многії літа. Благії літа».

7.2. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	Усього	у тому числі				Усього	у тому числі			
		лек	пр	ко нс	ср		лек	пр	ко нс	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження ментальності										
Тема 1. Ментальність як ідентифікаційний чинник духовно-матеріального буття нації		2	2	2	6			2		6
Тема 2. Проблема етнічної ментальності в контексті психологічної науки		2	2		8					19
Тема 3. Феномен української ментальності: особливості духовно-		2	4		10					19

буттєвого універсуму українців										
Тема 4. Етноментальний аспект української художньої літератури		2	2		1 2					110
Разом		18	11 0	22	6 3 6			2		34
Розділ 2. Етноментальний аспект творчості Мирослава Дочинця										
Тема 1. Ідіостиль прози М. Дочинця як засіб вираження етнічної ментальності українців.		2	2	2	4		2		2	20
Тема 2. Ментально-символічні підтексти роману М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»		2	2		10					16
Тема 3. Художнє осмислення народної мудрості як джерело існування національних модусів і полісимволічності в романі М. Дочинця «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії»		2	2		10			2		20
Тема 4. Художнє модулювання сучасного опришка в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу».		2	2	2	10		2			20
Тема 5. Філософія життя сторічного горянина як духовний код українців в книзі М. Дочинця «Многії літа. Благії літа»			2		10					110
Разом		8	10	2	44		4	2	2	76

Усього годин	120	16	20	4	80		4	4	2	110
---------------------	-----	----	----	---	----	--	---	---	---	-----

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Ментальність як ідентифікаційний чинник духовно-матеріального буття нації	4
2.	Ментальність як ідентифікаційний чинник духовно-матеріального буття нації	2
3.	Феномен української ментальності: особливості духовно-буттєвого універсуму українців	2
4.	Етноментальний аспект української художньої літератури	2
5.	Ідіостиль прози М. Дочинця як засіб вираження етнічної ментальності українців	2
6.	Ментально-символічні підтексти роману М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»	2
7.	Художнє осмислення народної мудрості як джерело існування національних модусів і полісимволічності в романі М. Дочинця «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії»	2
8.	Художнє модулювання сучасного опришка в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу»	2
9.	Філософія життя сторічного горянина як духовний код українців в книзі М. Дочинця «Многії літа. Благії літа»	2
Усього годин		20

7. Рекомендовані джерела інформації

Основні:

1. Васьків М. Наративні особливості «Криничара» М. Дочинця: повчання через розповідь. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2013. Вип. 1 (29). С. 25-29
2. Вегеш А. Інформаційний заряд літературно-художніх антропонімів роману «Вічник» Мирослава Дочинця. *Записки з ономастики*. 2015. Вип. 18. С. 74-83.
3. Вегеш А. Промовистість назв романів Мирослава Дочинця. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2014. Вип. 2 (32). С. 8-12.
4. Вегеш А. Символічні назви героїв у романі «Криничар» Мирослава Дочинця. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2015. Вип. 20. С. 23-27.
5. Візниця Ю. Національна ментальність та риси її українського виміру. *Український соціум: науковий журнал*. 2010. Вип. 2. С. 13-19.
6. Вовченко Г. Народна стихія і мовний портрет у прозі М. Дочинця. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2016. Вип. 2 (36). С. 341-345.
7. Гегель Г. Феноменологія духу. Київ : Основи, 2004. 548 с.
8. Дочинець М. «Криничар – це духовний брат Вічника»: бесіда з письменником Мирославом Дочинцем. *Літературна Україна*. 2012. № 33. С. 5.
9. Дячишин Б. Прочитане залишається. *Дзвін*. 2015. № 1. С. 180-181.
10. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
11. Жила С. «Вічник» Мирослава Дочинця – «роман про силу людського духу»: вивчення твору в середній школі та виші.

- Українська мова і література в школах України*. 2016. № 5. С. 12-18.
12. Жила С. Концепція вічного буття національної людини і національного світу за романом «Вічник» Мирослава Дочинця: вивчення твору в середній школі та виші. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2016. Вип. 2 (36). С. 10-16.
 13. Капленко О. Філософія прози Мирослава Дочинця. *Українська та світова література в сучасному контексті* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. Ніжин : «Орхідея», 2014. С. 40-46.
 14. Кузан В. Старий і ріка. *Літературна Україна*. 2013. № 46. С. 7.
 15. Сверстюк Є. Мудрість серця. Про книжку Мирослава Дочинця «Вічник». *День*. 2012. № 13/14. С. 23.
 16. Слабошпицький М. Це вже окремий материк: проза Мирослава Дочинця. *Слово Просвіти*. 2013. № 6. С. 13.
 17. Сорока П. «Горянин»: руслами господніх вод. *Українська літературна газета*. 2013. № 24. С. 18.
 18. Сорока П. Голос мудрої любові. *Літературна Україна*. 2014. № 44. С. 7.
 19. Сорока П. Гра з часом і простором. *Дзвін*. 2015. № 9. С. 177-178.
 20. Сорока П. Колекція родового часу. *Дніпро*. 2016. № 6. С. 190-192.
 21. Спіноза Б. Про Бога, людину і її щастя. Москва : Азбука, 2016. 448 с.
 22. Стражний О. Український менталітет. Київ : Книга, 2008. 368 с.
 23. Федака С. Старий і Ріка: про роман М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел». *Слово Просвіти*. 2013. № 44. С. 14.
 24. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. Київ : Основа, 1998. 709 с.

Додаткові:

1. Бондаренко С. Бар'єри нашої ери: щодо розвитку сучасної української літератури. *Літературна Україна*. 2012, № 18. С. 6.

2. Бреза І., Нитка В. Мирослав Дочинець: «Інші свої книги я практичної не читаю...». *Голос України*. 2013. № 27. С. 13
3. Воронова О. Етнопсихологія: курс лекцій. Мукачево : МДУ, 2019. 50 с.
4. Вунд В. Психологія народів. Москва. Ексмо, 2002. 864 с.
5. Гнатенко П. Український національний характер. Київ : ДОК-К, 1997. 271 с.
6. Горват В. Про зустріч із закарпатським письменником Мирославом Дочинцем у Виноградові та про нову еру в історії людства. *Новини Закарпаття*. 2012. № 77. С. 6.
7. Дочинець М. «Всі мої книги – про потребу прямостояння і прямоходіння душі»: інтерв'ю з письменником Мирославом Дочинцем. *Новини Закарпаття*. 2012. № 52/53. С. 13.
8. Дочинець М. «Книжка – це зворушливі моменти зустрічі із власною душею: бесіда з письменником Мирославом Дочинцем. *Літературна Україна*. 2010. № 43. С. 4.
9. Іщенко О. Роман «Горянин» Мирослав Дочинця: екокритичний ракурс. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 24. С. 27-30.
10. Козак С. Мирослав Дочинець: «У творчості мене цікавить не правда історії, а правда серця». *Літературна Україна*. 2013. № 47. С. 10-11.
11. Тально О. Художні особливості прози Мирослава Дочинця. *Пріоритети сучасної філології: теорія і практика: матеріали міжнар. наук.-практ.конф., (Ужгород, 10-11 лютого 2017 р.)* Херсон : Гельветика, 2017. С. 38-40.
12. Тимошук Я. М. Дочинець «Українську культуру потрібно любити... грішми». *День*. 2012. № 164/165. С. 23.
13. Хланта І. «Письмо густе й відшліфоване». До 50-річчя від дня народження Мирослава Дочинця. *Срібна Земля*. 2009. № 25. С. 11.
14. Червоненко В. Мирослав Дочинець: У мого героя такі ж пригоди,

як у Монте-Крісто. *Українська правда життя*. URL: <https://life.pravda.com.ua/book/2013/11/7/142513/>.

15. Читачі про книги Мирослава Дочинця. *Мирослав Дочинець – офіційна сторінка*. URL: <https://miroslav-dochinets.com/%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B3%D1%83%D0%BA%D0%B8.html>.

16. Шутко М. Мирослав Дочинець: «Я своє зробив – написав книгу». *Новини Закарпаття*. 2012. URL: <https://zakarpattya.net.ua/Zmi/96266-Myroslav-Dochynets-IA-svoie-zrobyv-%E2%80%94-napysav-knyhu>.

17. Якимчук Л. М. Дочинець «Шевченко постійно нам готує, мобілізує наш дух до боротьби». *Український журнал*. 2014. № 3. С. 44-46.

18. Яцків М. Фразеологічна картина світу в романі Мирослава Дочинця «Вічник». *Науковий вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. Вип. 38. С. 386-391.

Електронні ресурси:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/22672/1/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%81%D1%96%D1%8F%20%D0%92%D0%95%D0%93%D0%95%D0%A8%20%28%D0%A3%D0%B6%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%29.pdf>.

www.vid-knyhy-do-mety.info/ukr/avtory/myroslav-dochynets.html.

<http://www.volynpost.com/blogs/1374-zakony-groshej-ta-lyudianosti-krynychar-m-dochyncia>.

Litakcent.com/2013/02/20/voronjacha-mudrist-vid-myroslava-dochyncja/.

<http://folwark.in.ua/viewtopic.php?f=26&p=86705&t=2887>.

<https://prolviv.com/blog/2017/05/23/iak-rozpiznaty-ukraintsia-zovnishnist-kharakter-natsii/>

9. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна: технічні засоби навчання, друковані та інтернет-джерела інформації.